

BÁLINT GYULA GYÖRGY

N É M E T H L Á S Z L Ó T Á R S A D A L M I
D R Á M Á I
/1931 - 1945/

A két világháború közötti korszak társadalmi
valóságának tükröződése

SZEGED, 1985

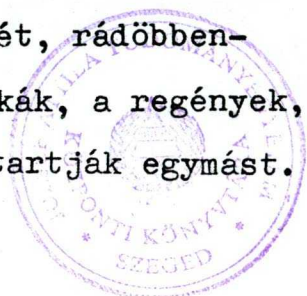
I.

BEVEZETŐ

Szellemi multunkból minden értéket átmenteni a jövőbe. Ennél aligha van aktuálisabb feladata a ma értelmiségének. Az ma már vitán felül áll, hogy Németh László életműve a XX. század kimagasló szellemi tevékenységeinek sorába tartozik. Mégis homály fedi még, értelmezési ködök ülik meg a "hegy-csücsöt" tartó masszív régiókat: az író két világháború közötti tevékenységének színtereit.

Németh László pályájának megítélése, a művek közötti értékrend-sor változó. Azt hozzá kell tenni, hogy az 1960-as évektől kezdve irodalomtörténészek jeles csoportja munkálkodik azon, hogy mind tisztábban álljon előttünk az alkotó és műve. Ehhez vezető út a kor valóságának és a műveknek egyazon értékítélettel való összevetése.

Az íróban még ma is sokan a szépirót értékelik, azt a "hőst", aki legyőzi tévútra futott gondolatait, s ezt a realizmus diadalaként ünneplik. Az utóbbi időben mind árnyaltabbá és letisztultabbá válik az alkotó képe. "Idea és ember, önkifejezés és ábrázolás, lira és tárgyiasság ebben az életműben eltéphetetlen egység."^{1/} A gondolkodó ember tevékenységeként, egységes egészként fogva fel életművét, rádöbbenhetünk, hogy az esszék, a tanulmányok, a kritikák, a regények, drámák és az önéletírások kiegészítik és összetartják egymást.

A tanácsköztársaság bukását érett fővel éli át, közvetlen élmény számára a forradalom és mégis elhatárolja magát ettől, reformok hirdetőjévé és utópiák szülőjévé válik. Az okok megtalálhatóak az értelmiségi létben és a kor valóságában egyaránt: abban a korban, mely nem táplálta elégségesen a forradalmi erőket: s abban a homályba vesző, de onnan a napvilágra hozott magyar történelmi-irodalmi multban, amelyet tanulmányozott, s a maga eszmerendszerébe beépített. A harmadik úthoz való eljutását a tágabb horizontot kereső eszmerendszere és a mohó tájékozódásban szerzett tapasztalatai egyaránt segítették. A szándék tiszta és becsületes: kiutat keresni abból a helyzetből, amiben él, s vele együtt a szűkebb határok közé szorított ország népe. A feudalizmussal házasított magyar polgári fejlődésből következő társadalmi feszültségek, a gazdasági világválság, a nyomor és a gazdagság ellentéte, a fasizmus erősödése, mind elviselhetetlenebb szituációkat teremtett, melyből akkor is menekülni kellett, ha az út a halálba vezetett: vagy a nem körvonalazható jövőbe /Bűn, Villámfénynél/.

A társadalmi cselekvésnek számtalan variációja van; s hogy melyiket igazolja majd a történelem, azt a jelenben mindig nehéz lemérni. Németh László a két világháború között egy torz társadalmi valóságban élt; nyilvánvalóan az irodalmi élet is ezt a valóságot tükrözte. Ettől szenvedett Németh László. Nemcsak ő ! Néhány példa: József Attila ténylegesen halálba menekült, s nem csupán a maga alkotta hőseiben, mint Németh. Bálint György, aki önmagát eképp jellemezte: "felháborodom, tehát vagyok", képtelen volt vállalni a bujkálást, az életet kínáló illegalitást. Radnóti Miklós "dalolva ment" az

értelmetlen halálba. Értelmiségiek voltak, akik átélték, bőrükön és lelkükön érezték a kor minden nyűgét-baját. Fogadjuk el, hogy az embertelenség elleni tiltakozásuk egy sajátos formája volt - mely magyarázható felfokozott érzékenyséjükkel, ebből következő sebezhetőségükkel - a nemlétbe való távozás. Az utókor nem ítélheti el őket.

E dolgozat témája a Horthy-kor társadalmi valósága és az akkor keletkezett drámai művek közötti kapcsolat elemzése. Kiindulópont a drámákban leírt, megjelenített és a háttérükben lévő társadalmi kérdés, s természetesen az írói szándék, melyről ő maga vall: korparancsra írta a drámákat. /A mű védelme - Levél Benedek Andráshoz./ Nem az kínálkozik célravezető módszernek, hogy kutassam: miről nem írt és miért nem, hanem az, hogy az elénk táruló - művészien feldolgozott - valóságban kifejeződnek-e a történelmi korszak legfontosabb jellemzői, kapunk-e olyan üzenetet általuk a múltból, mely a jelenben vagy a jövőben nem hiányozhat nemzeti tudatunkból; avagy ez mind inkább irodalomtörténetet tanulmányozó keveseknek nyújt - nyújthat!? - csak szellemi izgalmat ?

II.

Németh László irói és emberi útja 1945-ig

Honnan és hogyan közelítsünk az életműhöz ? Milyen viszonyban áll egymással a felszabadulás /1945/ előtti és utáni szakasz; egyáltalán lehet itt cezurát vonni ? Ilyen - és ehhez hasonló - dilemmákat nem kerülhet ki a tanulmányíró, mivel a róla szóló publikációkban ezek tettenérhetőek.

Greza Ferenc szerint: "Németh László felszabadulás utáni első alkotó korszaka az egész irói életmű megítélése szempontjából alapvető jelentőségű téma. Ekkor történik meg benne az "elemek végső elrendeződése." /2/ Király István az életmű egészének értékelési problémáiról szólva úgy véli: "Az életmű tartalmi-ideológiai értékelése - főleg az 1945 előtti korszakot nézve - ... mindmáig vitatott. Igaz! a régi végletek nem kísértének már." /3/ Elfogadjuk-e Gaál Gábor egykori értékelését, mely szerint elválik egymástól a szépirodalom és az esszéista, s a szépirodalom cáfolja, amit az esszéista hirdet. Az író tiltakozott ellene. Sőtér István - 1946-os tanulmányában Király István is - a "tragikumot" és a "programot", az "esztéta-íróskodást" és a "szerepvállalást" szembeállítja egymással. Az életművet magyarázó egyik koncepció - ez a kidolgozotabb -: "a marxista kritika hagyományos megállapításait örökíti tovább. Azt az írókat véli ott látni Németh Lászlóban, aki a maga romantikus antikapitalizmusa s visszahuzódó osztálykötöttsé-

gei folytán minden antifeudalizmusa s tőkeellenessége ellenére sem tudta átlépni a harmadik út s a nacionalizmus békénítő korlátait, legfőljebb pályája utolsó szakaszán, ha elszakadt tőlük."/4/ A másik álláspont "a szándék-etika" jegyében ítélik. Nem a gondolatok objektív jelentésére, de az "őszinte odaadásra", a szándék tisztaságára, a gondolkodói becsületére esik a hangsúly ebben az értékelésben; arra a bizonyos atmoszférikus, morális sugárzásra, amelyet Eliot vett észre Simone Weil kapcsán, mondván: minden ellentmondást kiváltó részlet ellenére is, lenyűgöz az ily életművekben azok mély sodra: a lelki nemesség, az etikai nagyság."/5/ A kereső szenvedélyt vélik lényegesnek. a Németh-kutatók közül a tárgyban legjobban elmélyedők: Bakonyi István, Bata Imre, Biró Zoltán, Béládi Miklós, Czine Mihály, Grezsa Ferenc, Kocsis Rózsa, Sándor Iván, Cs. Varga István és Vekerdi László. Az ő elképzelésüket érzem igaznak - írja Király István - a magam részéről is... Ugyanakkor hangsúlyozza, továbbgondolásra készetőnek érzi a szándékot motiváló valóságélményt."/6/

Ezzel a közelítéssel - alapállással -, "a művek valós természete" szerinti értékeléssel értek egyet, amely igényli az objektív tartalom, a tükrözött valóság vizsgálatát és minősítését. Szükséges ugyanis az ideológiai, eszmetörténeti vizsgálat Németh László esetében is, "mert nem pusztán az ő problémájáról van itt szó, de egy, az ő nevével elválaszthatatlan szellemi mozgalomnak, a népi irói mozgalom kérdéseiről is. Hisz minden ellentétben, belső vitán túl ő volt ennek a szellemi irányzatnak egyik legjelentősebb gondolkodója."/7/

Németh László egész tevékenységét, életutját ekként is summázhatjuk: A helyét kereső ember. Fizikai helyváltatásai, utazásai, otthonkeresései legalább úgy jellemzik őt, mint szellemi kalandozásai a nagyvilágban és idehaza. Mint Pallas Athéné Zeusz fejéből, csaknem teljes fegyverzetben pattan elő a "homályból", amikor Osvát felfedezi, a Nyugat-pályázatot megnyeri a Horváthné meghal című parasztnovellával. A pályakezdő írókra jellemző bizonytalanságot tökéletesen felelteti a határozott igénybejelentés. Osváthoz küldött nevezetes levelében egyebek közt ez áll: "...Én nem vagyok tiszta művész, s nem akarok csak művész lenni. Adósuk vagyok mindazoknak, akik úgy hányódnak, mint én, a magyarság veszendő erőinek. Mi szeretnék lenni? Író, tudós? Talán nevetségesnek hat, ha leírom: a magyar szellemi élet organizátora."^{8/} Figyelmet érdemlő az író utólagos magyarázata, melyből épp az derül ki, hogy a leírt szavaknak nem volt cselekvés-tervezet fedezete. "Mire gondoltam akkor? Minden műfajt megpróbáltam, csak tanulmányt, kritikát nem írtam soha. Pénzem nem volt, az emberektől féltem; hogy képzeltem el az organizátori szerepet? Nem tudom. A sors azonban szavamon fogott. Éppen hat éve - írja 1932-ben -, hogy a levél elment, s mintha azt a sok száz cikket, tanulmányt, amit azóta a világra szórtam, csak azért íratta volna meg velem, hogy a könnyű szavak roppant súlyára megtanítsom!"^{9/} Az írói vallomás ellenére ez a szerepvállalás nem tekinthető csupán a fiatalkori túlfűtött becsvágy termékének. Németh László az irodalommal már a Toldy reálban eljegyezte magát, s noha a bölcsészkarról /melynek akkori légkörét áporodott-

nak, elviselhetetlennek érezte/ átment az orvosi karra, nem adta fel írói ambícióit, noha közérzete az egyetemi évek alatt nem volt valami jó. "Ez az izgatott négy-öt év - írja erről az időszakról. - Elhanyagolt voltam ...szegénységemnél, rossz táplálkozásomnál is jobban megviselt a gyötördő tehetetlenség. Öngyilkosságra gondoltam - de magam is tudtam, hogy csak valami hangulat-logikai kényszerűségből gondolok rá: ragaszkodtam az életemhez, nem is az életemhez, a jövőmhöz..."^{/10/}

A Nyugattal szembekerülve - pályájának első, 1925-től 29-ig terjedő szakaszában - a Protestáns Szemlében lelt otthonra, majd a Társadalomtudományban is publikálhatott, amikor erre felkérték. A Társadalomtudomány 1926-os évfolyamában jelent meg: Erdély lelke a legújabb irodalomban. A Nyugat husz esztendeje: 1927-ben pedig az Ady-pör, "Ez már igazi, hatalmas sodrású Németh László esszé."^{/11/} Valóban Németh László "az 1926-27. évi Protestáns Szemlebeli tanulmány sorozatával lépett az irodalom szinpadára"^{/12/} és nem a Nyugatban publikált novellájával. Következő színhely: a Napkelet, ahol első írásával nem-tetszést váltott ki a redakcióban, mivel Hatvany-Ady levelezés bírálata ürügyén elismerőleg írt Hatvanyról, aki akkortájt külföldön élt, emigrációban, "s a kurzus tatárjai őrajta gyakorolták a nyíllövést."^{/13/} A Napkeletben világirodalmi tájékozódásra "utazásra" nyílt alkalma; "Nem ujdonságokról és nem divatokról számol be, ...hanem erővonalakat nyomoz az európai irodalomban, erővonalakat, melyek nyomán eljut a jelen problémaforrásokig."^{/14/} E korszakából származó írásainak nagy részét a negyvenes évek legelején

könyvalakban is közreadta. A kötet címe: Készülődés. A kritikák és esszék alapmotívuma: egy "harmadik Magyarország" létrehozása. Szakít Osváttal és Herceggel. Egy elsüllyedt irói csoportot akar felemelni /Harsányi Kálmán, Gulácsi Irén, Komáromi János stb./ Irásaira rányomja bélyegét a Szabó Dezsői gondolatok kritikai transzponálása. Vezéri igénnyel lép fel és célja: vidéki értelmiségből megalkotni a harmadik tábor.

Új élményekkel gazdagítja 1928 nyarán európai utazása; Itáliában barangol, Párizsban Proustot olvas, míg felesége, Ella bravurosan beosztja egy hónapra a kevés pénzt, s megcsodálja sétáin a "nagyyszerű város"-t. Hazaérkezve kezd bele egy nagyobb lélegzetű regény, az Emberi színjáték irásába, s ez év őszétől iskolaorvosi állást vállal /Az akkori nagy diplomásnyomor idején valóságos jótéteménynek kell tekinteni, hogy többszáz pályázó közül Csordás Elemér tisztifőorvos éppen őt választotta./^{15/} Következő év /1929/ tavaszán beteg lesz, kiköltöznek Felsőögdre, ahol - nyáron - vasárnaponként meglátogatják őket a pesti jóbarátok - Földessy Gyula, Bohuniczky Szefi, Farkas Zoltán, Gellért Oszkár és Schöpflin Aladár.^{16/} Az Ember és szerepben így ír erről: "A jövő embere voltam, az imént feltűnt ifjú tehetség, aki körül az irodalmi élet most kezd csomósodni."^{17/} "A feltörő ifjú titán meghódítani készül az Olümposzt, felváltani az öregedő isteneiket."^{18/} Az út - kezdetben - simának tűnt. A Mester, Babits Mihály meglátogatta Németh Lászlót Mester utcai lakásán. Szükségük volt egymásra. Egymáshoz való viszonyuk képlete nem egyszerű, ezt jól elemzi Lackó Miklós /Szerep és mű/. Szükségesnek érzem

az előzmények felvázolását. Németh 1926 tavaszán szakított a Nyugattal, mert Osvátnak a parasztelbeszélés írójára lett volna szüksége, s nem a "rejtett szellemi erők" szervezőjére. Kölcsönösen csalódtak egymásban. Egy /hírvivő/ kapocs mégis akadt Marconnay Tibor személyében - ő volt akkortájt Osvát soros kedvence -, akinek személyét tanulmányozva /rendszeresen föl járt Németh lakására/ fedezi fel: "...a Nyugat egész scenálásában volt valami jelmezbálszerű..." S így folytatja a gondolatsort: "...Vannak művészek, gondoltam. és vannak írók, s én író vagyok. Megpróbáltam az ő szemükön át nézni magam. Mi lehet más ez az egész Harmadik Magyarországom az ő számukra, mint eltévelyedés. S ha a Nyugat fényes írói gárdájára gondoltam, magam is megszédültem, minek itt harmadik út, nem a sértett hiúság találta ki ezt az egész harmadik utat magának ?"/19/ A Nyugatban /vagy Osvátban ?/ csalódva fogalmazta meg: "...Van a törzsfő /Hornyánszky Gyula - Társadalomtudomány/ Magyarországa, és van Osvát /a Nyugat/ Magyarországa - nem születhetik meg az én bábáskodásommal a harmadik?"/20/ A maga számára kijelölt utat nem látja végig, kételyek gyötrik, rossz a közérzete, Osváttól ugyan négy kötet recenzálására feladatot kap, de a "modor kalandorára" - azaz: Osvátra vonatkoztatott elméletét fejtegető irást a Nyugat nem közli. "Nyomorult elzüllött embernek éreztem magam - írja -, aki aprópénzre váltja tehetségét. Az egész Harmadik Magyarország ürügy csak, hogy sötét, irodalom elől elzárt lapokban ír hassak."/21/

Figyelmet érdemlő, elgondolkodtató megállapítása Lackó Miklósnak /Szerep és mű/: "Németh László írásaiban mindig viviszekcióig őszinte volt. Ezt a teljes őszinteséget egyet-

len kérdésben zavarták elfojtások és utólagos meggondolások: Babits Mihálllyal fennálló kapcsolatának leírásában.^{/22/} Közeledésüket elősegítette, hogy 1928 őszétől kezdve "új Babitsot fedez fel", olyat, amit közelebb érez akkori beállítottságához. Babits nagyságát abban a hősieles küzdelemben látja, amelyet a költő az idegrendszeri anarchia, az antiintellektizmus vonása ellen folytat - "a kötél-táncos szakadék feletti mozgása ez" - s eközben az "örök" értékekre mutat.^{/23/} Az éledő rokonszenv ellenére nem követi Babitsot a "kötél-tánc"-ban, nem azonosul vele, noha mély hatással volt rá. De miért vonzódott Babits Németh Lászlóhoz? Babits "az irodalmat ki akarta vonni ...a politikai élet küzdőteréről, s felsorakoztatni a humanista nemzeti és egyetemes értékek magasabb szolgálataiba."^{/24/} Két irányzat volt együtt a Nyugatban az 1928-29-es években: egy radikális-liberális és egy nemzeti-népi irányzat, mely közelebb állt a régi és ujkonzervativizmushoz. Az elsőnek említett irányzat hívei Ignótus és Osvát mögött, a másikké Babits mögött álltak: harcuk - eltérő véleményük - megmutatkozott Babits: Az írástudók árulása című esszéjének vitájában. Az ellentétek miatt 1929 tavaszán megvált a Nyugattól és új lapot akart indítani, ezért kezdeményezte a kapcsolatfelvételt Némethtel.

Iskolaorvosi állása mellett, hajnalban és éjszaka, megfeszített munkával írja az Emberi színjátékot, melyet a Napkelet folytatásokban közöl. Beteg lesz, s lelki válságát eképp rögzíti: "... egy kertért, melyben krumplit kapálhatok, elcseréltem volna minden jövődő színjátékomat...Gyűlöltem az irodalmat, gyűlöltem az írókat. Vandálok közt kellett

barátokat keresnem, bozótokon szöknöm fény felé.../25/ Babitsot, akit korábban nem szeretett, kezdi fölfedezni maga számára. "Ő volt annak az Európának, amelyet most kezdtem fölfedezni - írja - a legműveltebb tolmácsa."/26/ A közös "latin órák" élményéből fakadt fel a másik érzélem: "...Tulajdonképpen... a fogarasi Babits volt az akit én szeretni tudtam. Könyvtárszobáját, melynek falai az utóbbi időben már tulvékonyak voltak az irodalmi élet mozgásával szemben..."/27/ Babitsnál tett első látogatásáról megmaradt élményei alapján ezt írja: "Volt valami megható abban, hogy ez a szövetségesek után tekintető, megszorított lélek viselkedett velünk, fiatalokkal szemben. Szinte könyörgött, hogy tartsuk meg jóindulatunkban."/28/

Lackó Miklós /Szerep és mű/ sokoldalúan elemzi Babits és Németh egymásra találásának indítékait. Osvát halála után, 1929-30-ban Babits Mihályhoz való közeledésében "jelentős szerepet játszott az a körülmény, hogy nézetei még kialakulatlanok voltak: összeegyeztethetőnek vélte Babitsnak a bal- és jobboldali irodalmi befolyása ellen egyaránt harcot hirdető "világító torony"-konceptióját, még formálódó "harmadik Magyarország"-gondolatával. Sőt egy pillanatra az is fölmerült benne, nem válhatna-e a Nyugat az ...új nemzedék fórumává ?... /29/ 1928 őszétől szellemi rokonnak érzi-tudja Németh Babitsot aki a válságot - a korérzést - nem erkölcsi, hanem intellektuális síkon éli át. Babits - kimutathatóan - példa Németh számára: kapcsolatuk lehetőség arra, hogy elképzeléseit valóra váltsa igényeihez, tehetségéhez, nemzedékszervező céljaihoz méltó fórumon, a megújult Nyugatban, ahová vágyott. Szellemi

rokonságuk nem bizonyult tartósnak, s ebben közrejátszott maga: a válságtól terhes társadalmi valóság, melytől Németh nem függetlenithette magát, továbbá céljaik és törekvésük eltérő jellege, s az, amit Lackó így fogalmazott meg: "A kívülről jött támadások" - Gellért Oszkárról írott recenziója miatt, például, antiszemizmussal vádolták; nem tartották méltónak a Baumgarten-díjra - "azért váltottak ki Némethben végletes reakciót, mert érzékeny pontot érintettek: Babitshez fűződő kapcsolatának tisztázatlanságát."/30/

Vagyis Babits mellett, a Nyugaton betöltött szerep, az ezzel járó alkalmazkodás - az erre való képtelenség - nem felelt meg neki. A szituációt később rögzítő írásából az kétségkívül kiderül: nem akart idomulni, mert /másokra célozva/ az volt a véleménye, "hogy ebben a jószándékú, de veszedelmes kigőzölgésű körben,... a megtisztelt fiatal írók irodalmi zsurfiukká zsibbadnak, akik lassan maguk is elvállalják a teaasztal mellett kiosztott szerepet."/31/ Lackó szerint - mint fentebb idéztem - Németh kialakulatlan nézetei is közrejátszottak abban, hogy elfogadta Babitstól a Nyugat vezető kritikusanak a szerepét; ezt annyiban módosítani kell, hogy Németh - ebben az időszakban is ! - ragaszkodott írói, kritikai szabadságához, s pontosan érzékelte, hogy ezt kell feladnia ahhoz, hogy a neki szánt szerepkört betölthesse.

Babitscsal, a Nyugattal való szakítás elhatározásának indítékairól, a tudat alján "lappangó" mozgáserőről summásan ennyit ír az Ember és szerepben: "...Vannak szerepek, amelyeket vígan hordunk, s ha letépik rólunk, mintha bőrünket nyuzná le; az enyém nehéz volt, mint egy ólompancél, s hogy

lerepedt rólam, vérem, bőröm, verejtékem megkönnyebülten élvezte a szabadságot..."^{/32/}

Németh későbbiekben elégedetlen volt azzal a szellemi teljesítménnyel, amelyet Nyugatos korszakában, lényegében Babits fegyvertársaként kritikusként, esszéíróként felmutatott. Ebben az időszakban - 1928 nyarától 1931-ig - éli át a vallásos és esztétikai korszakát, melyben kétségkívül érvényesül a Babits-hatás. Ebben az időszakban kerül közel Ortegához, aki szerint a társadalmi fejlődés vitális fejlődés, s minden nemzedék új elv. Ortega - Németh szavaival - "a huszadik század összefüggő látképe elé" vezette őt. Milyen széles táj: Művészet, politika, a tudomány minden ága... - írja. Két dolog különösen tetszett benne; a szellemi élet egységét képviselte a tudományok szakforgácsolódása után; valami új enciklopédia-félet valósított meg a teljes érdeklődés jogán...^{/33/} Bírálatát nem rejti véka alá, hatása alól nem tudja kivonni magát.

Nem érzelmi okok miatt, nem sértődöttségből, hanem tudatosan fordul szembe Németh László Babits^{sz}al 1932-ben. A Baumgarten-díj kurrátoraként Babits kezében olyan hatalom volt, amely céljait szolgálta. A támadásokra hivatkozva közölte, hogy nem veszi fel a díjat. Ezzel visszanyerte szabadságát, s bizonyította; őt nem vásárolták meg. Hogy miért írja le, hogy miként alakult élete, írói pályája Babits^{sz}al történő szakításig, ezt az Ember és szerep 1934-es kiadásához írt Jegyzetben eképpen magyarázza: "...Elhagyatottságomban segítség után néztem, s nem találtam más segítséget, mint régiebb munkáimat... csak én tudom, mennyi kímélettel, óvatossággal

irtam ezt a könyvet. Személyi adatot csak annyit vettem fel, amennyire az én szerepem megértéséhez szükség volt - céлом sosem a bántás vagy az ártás volt, a küldetést akartam igazolni, a szerepet, amelynek én - az ember - éppúgy áldozata vagyok, mint azok, akiknek ez a könyv fájdalmat okoz...^{/34/} Mindezt a Tanú-évek idején, 1934-ben rögzíti. A küldetésért, a szerepért kész önmagát kínozni és másokat felsebezni. S mit irt volna meg, ha mellőzi a kiméletet és az óvatosságot? Ennek felderítése közelebb vezethetne az író egyik legizgalmasabb korszakának megértéséhez, melyet Lackó Miklós a Szerp és műben elkezdett feltárni. Eddig tartó irodalmi pályafutását summázza Németh László a következő sorokban. "A tanu megindítását megelőző tavaszig, amikor a nyilvánosságtól végképp visszahúzódtam: egy pillanatig sem érezhettem azt, hogy szabad vagyok: örök rostélyok és falak vettek körül... ott volt a rabságnak az a szűkebb légköre, amellyel a Bethlen-kor nehezedett minden szabad tüdőre. De eleinte, amig szétnéztem, a rabságom helyén, mégiscsak találtam valami vigasztalót: elbabráltam az emberi változatok csinja-hinján, egy-egy könyvön át kirándulhattam a börtönön-túlra, ha az ország szűk is volt, enyém volt az idő és a világ. Időnként föl-fölfigyeltem a szivattyuk neszére s a szívem körül támadó szorongásra, de a rabságban őrzött szabadság még mindig elég volt, hogy elfeledtesse a valót. Így tartott ez kislányom halálát követő időkgig, körülbelül addig, amig a Baumgarten-díjat visszaadtam. Attól fogva az írói közérzetem egyre romlott, a légszomj egyre jobban gyötört. 1931 őszén cikksorozatomban betiltása után már zugott a fülem, fejem körül egyre kisebb körökben keringett

fal és mennyezet." /35/ Támadják, nem értik meg, nincs folyóirata, kapkod, fuldoklik és felkiált: "Mi lesz belőlem, kortársaimból, ha ebbe az álló világba végképp odaszoktatnak? Állóvíznek érzi a Nyugatot. Társakat keres egy új lap indításához. Nem tud azonban összeverbuválni és egygyékovácsolni egy ilyen társaságot. Az új lap gondolatához mégsem lesz hűtelen. Magányosan, társtalan vállalkozásba kezd. Tanú címmel 1932-ben egyedül irt, kéthavonként megjelenő folyóiratot alapít.

A Tanú-évekről - e gazdag és sokat vitatott korszakáról - a vállalkozás kezdetétől /1932 június/ számított hat év múlva ír. Feltárja az egyszemélyes folyóiratban napvilágra került műveket inspiráló és gátló körülményeket, élete alakulását, a rokonszenvezőkről és a támadókról alkotott véleményét, elég bő teret szánva Babits személyének, aki a Tanút minősíti - Németh szerint: megtámadja a Nyugatban. E sok vihart, szenvedélyt és ellenérzést kavarázó vállalkozást eképp summázza "...Ennél súlyosabb elhatározásra sem előbb, sem utóbb nem jutottam..." /36/ A helyét kereső, szerepét kiteljesíteni akaró író egyrészt a külső körülmények hatására, másrészt belső igényeitől vezéreltetve vállalja az irodalmi közösségből /a Nyugattól/ való kivonulást, az alkotó magányt, melyben magáratálálhat. A Tanú gondolata benne érlelődik, de kell hozzá a kívülről jövő biztatás, lökés, melyet Gulyás Pál szolgáltat, aki a Protestáns Szemlében közzétett tanulmányában a "magyar ifjuság új orientációját" látta benne. "Mint a sarjnak, egy nemzet szellemének is van tenyészcupja - írja a Tanú-években Németh -, amelyben az egész kultúra továbbnő - mások lehetnek szebb virágok, értékesebb gyümölcsök, a tenyész-

kupon lenni a legfelelősebb. Gulyás engem ilyen tényészku-
pon hajtó léleknek látott. Megalkuvás, elvonulás és kiállítás
útkeresztjén habozva ezért lett belső szózáttá a szava."/37/
Az alkotó lélektanának vizsgálatához is egy adalék ez a
szellemi indukció. Nem elég a feladat fölismerése, a cél ki-
tűzése, a magányos küzdelem föl vállalása, kell ehhez a befo-
gadók közegének biztatása, is, baráti biztatása, melyre élete
során a Toldy-reáltól fogva oly nagyon vágyott. Ezért becsül-
te oly sokra Gulyás Pál - az "idea-ember" - véleményét, s
mindazt, amit a Tanúért tett. Németh a maga szerepvállalásá-
val, példájának erejével akarta bizonyítani; az alkotó ember
hű maradhat ideáihoz, nem kell feladnia önmagát, s az utat le-
het, kell is, a legnehezebb körülmények között is keresni. s
ha megtaláltuk, akkor azon haladni, még ha támadnak is bennün-
ket. A Tanú első számában, a beköszöntőben imponáló magabiz-
tossággal jelenti ki? "Ismerem a világ erőit, és ismerem a
magányos emberét." Nem hagy kétséget az olvasóban, tudja, mi-
re vállalkozik. A hősjelölt, így Németh sem kételkedhet a cél-
ban, annak elérhetőségében. Ha ennek energiái az indulásnál
nincsenek meg, eleve elrendelt a kudarc. S azt is meg kellett
fogalmazni, hogy miből táplálkozik a folyóiratot létrehozó
szellem energiája: "Folyóiratom ihletője a kor igazi muzsája:
a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csil-
lagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van
part, s a csillagok vezetnek." Tisztázza a kezdet kezdetén
azt is, hogy miképp akar viszonyulni olvasóihoz, milyen mód-
szerrel, milyen nivón. "Nem akarok tanítani." Azaz: nem tekin-
ti folyóiratát szellemi katedrának, megcáfolhatatlan igazságok

- s kiváltképp nem dogmák - hirdetőjének és nem kárhóztatja a befogadót passzivitásra."Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem: egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni: munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok."/38/ A Tanú munkatervében a feladatok precízen meghatározottak. Ebből sulyánál és jelentőségénél fogva kiemelkedik az, hogy "figyeli a társadalom életét és a tömegmozgalmakat. A minőséget, a munka színét, a lélek önnállását, a magasabb felelősségtudatot védi a ránk parancsolt társadalmi átalakulások áramában...": továbbá: "a magyarság "szerepét" keresi:".../39/

A Tanú fogadtatásáról, viszonylagos sikeréről fogadjuk el kiindulópontnak, amit az író eképp fogalmazott meg 1933-ban "Az ember leüti a fejét, és megfogadja, hogy akkor sem áll meg, ha mindenki elmarad mellőle..." bár ez"... nem függetlenitheti mások tetszésétől...Álmodni sem mertem, hogy egy olyan féle folyóiratból, mint a Tanú, Magyarországon száznál több példány kelljen el. Számonként hétszáz kelt el." Elfogadjuk-e sikernek ezt ? Ugy vélem, igen: bár ennek tulzott jelentőséget mégsem tulajdonítanék az életmű folytatódása, a pálya további alakulása szempontjából. Némethet több körülmény nyugtalanította: kezdetben az a közöny, az a mesterségesnek érzett csönd, ami körülvette a Tanú megszületése után: majd később az, ahogyan a Mester /Babits/ kifejtette véleményét a Nyugatban. Tény, hogy csak a Nemzeti Ujság számolt be a Tanú megjelenéséről. Cs.Szabó László kopogtatásából, Tamási Áron leveléből biztatást meríthet: "Sok hibája van irodalmi életünknek, de a legnagyobb az a posvány, melyet te igyekszel le-

csapolni a Tanúval."/40/ Eljut hozzá Illés Endre véleménye: boldog, ki ilyen világot tarthat tenyerén. Ezek mind magánvélemények. Az elemző, a méltó szintű írásos visszhang hiányzik. Majd a Nyugat 1933. februári számában megszólalt a "kegyetlen ítésh". Erre csak évekkel később /1938-ban/ reagál a Tanú-években. Elemzi és a nyilvánosság elé tárja Babits eljárását, hozzá nem méltó cselekedeteként rögzíti és beszámol a kritika hatásáról, mely tovább mélyítette a körülötte lévő csendet, s tekintélyével kételyeket keltett a Tanútáborban. A "következményeiben talán a legsúlyosabb magyar nyelvű műbirálat"-ra megtisztult indulattal, dilemmáját nem titkolva eképp válaszol: "Vagy becsületes szellem Babits, s akkor a birálata sem lehet rosszhiszemű, vagy nem az, s akkor miért törtem utat a Babits-kultusznak. De én nem huncut voltam, hanem minden alkati és indulati különbség ellenére szintemelő munkásságának őszinte tisztelője. Így alig védhettem magam anélkül, hogy értékrendemet össze ne kelljen dobnom."/41/

Hűség az értékrendhez, hűség önmagunkhoz, a szerephez, melyet vállaltunk. Ez kötelez, fegyelmez. Nem érzem a "teljes őszinteség" hiányát, melyet Lackó Miklós - mint korábban utaltam rá - megállapított /Szerep és mű/. A Németh Lászlói életmű megítéléséhez elengedhetetlen vizsgálni az írói-emberi magatartást, ezért szenteltem talán a kelleténél egy kicsivel többet Babits-hoz fűződő viszonyának. Ez az emberi konfliktus mély, s kitörölhetetlen nyomokat hagyott benne. A fájdalom új műveket csiholt belőle, s edzettebb lett. A kortársi megemértés bizonyítéka az is, hogy a Tanút mindkét irányból /balról és jobbról/ támadják. A Korunkban Szőke Pál " Az

irodalom fasisztája" címmel irt róla: a hivatalos Magyarorszá-
g és a félhivatalos jobboldali "liberalizmus"-sal és bal-
oldalisággal vádolta. A Tanú állta ezt a kétfrontos harcot.

A két világháború közötti időben - helyesen mutat rá
Király István - Németh Lászlóra nagy hatással volt a "minden
egész eltörött" élménye, a nagy értékvesztés.^{/42/} Ezért kere-
sett égtájakat az iránytvesztett én. Ezért vált Németh eszmé-
nyi hőségé az az ember, aki nem tud belenyugodni, hogy a vi-
lágból csak töredéket kap", s küzd "az élet teljességének
helyreállításáért.^{/43/}

A "szorongó tájékozatlanság" - vagyis a kor gondolkodó
emberének egzisztenciális és erkölcsi válsága - arra készítet-
te Németh Lászlót, hogy ne csak a harmincas évek testközeli,
hanem a magyarság jövőjét is befolyásoló problémákra keressen
választ, találjon járható utat. Hatott rá mindaz, ami Európá-
ban, a világban történt: a gazdasági válság hevessége és mély-
sége. A történelmi változások /a fasizálódó Európa/ és kiala-
kuló eszmerendszere /kimutatható Ortega, Hendrik de Man, a
német Tat-kör, illetve Szabó Dezső hatása/ révén sajátos
harmadik-utas koncepciót alakít ki. "A Tanú - írja Kocsis
Rózsa - nemcsak tudományos és művészeti kérdésekkel foglal-
kozott, hanem az egyéni üdvösség, az általános emberi és a
népi-nemzeti küldetés problémájával is."^{/44/}

Eszmerendszerében elsőrangú helyet foglal el a minőség
forradalma. A kommunizmussal szemben a minőséget állítja,
amit felszámol a kapitalizmus. El kell kerülni a marxizmus
bűnét és a minőség forradalmát kell a helyébe állítani. Meg-
állapítja, hogy a tizenkilencedik század két tiltakozást ter-

melt ki a kapitalizmussal szemben: 1/ a proletár tömegmozgalom; 2/ a szellem tiltakozása, lázadása, amelyet Boudlaire, Nitsche, George Proust képviselnek műveikben. A fő feladat a két tiltakozást összehozni. A minőség forradalma tulajdonképpen egy sajátos "marxizmus nélküli" szocializmus, ahol az értelmiségé a vezető szerep. A marxizmus forradalom elmélete helyett a lelkek forradalmasítása a feladat; eszköz ehhez a jó példa. Az író, visszatekintve a minőség forradalma kidolgozásának időszakára, fontosnak véli leírni, hogy a tájékozódásra szánt évekből /amikor a Tanú készült/ teljesen kizárta a politikát. "A szocializmust, melynek követeléseit osztottam s vállaltam, a minőség-elv beoltásával szerettem volna ruganyosabbá tenni. Minőségen akkor azt a ragyogó, nyugtalan éterláng-szerű szellemi elemet értettem, mely a görög s a nyugati civilizációt a többitől elválasztja; ennek a szabadságával, vállalkozó ^dkevével akartam a mi lomhább szocializmusunkat beoltani." /45/

Ma is izgalmas a téma: hogyan képzelte el a marxizmus nélküli szocializmushoz vezető tényleges utat, a gazdasági, a társadalmi és az emberi viszonyok megváltozását: illetőleg miféle értelmiséget látott alkalmasnak erre a feladatra. Hadd utaljak itt arra, hogy szárszói előadásában /1943-ban/ részletesen fejtegette az értelmiség szerepét. Néhány kiragadott idézet: " a legrosszabbul fizetett munkásréteg - a kisfixesek mellett - ma éppen az értelmiség..." Továbbá: "Én az osztálytalan társadalmat, ha az nemcsak névleg van meg, de az emberek műveltségében is, másnak, mint értelmiségi társadalomnak el sem tudom képzelni..." /46/ Vagyis

egy átalakuló, megújuló értelmiséget képzelt el a vezető szerepre, amely a parasztok és a munkások köréből is feltöltődik majd. A magyar társadalom 1945 utáni megújulásában ezt a szerepet az értelmiség nem tölthette be, de tegyük hozzá: jól látta a napjainkban kiteljesedő korigényt; az értelmiségiek száma növekszik majd, a nehéz fizikai munkát fölváltja a széles körűvé váló szellemi tevékenység. Az Ember és szerepben írta: "...a szocializmus minden nagy követelését osztottam és osztom, s ha hivatalos képviselőivel hadakoztam, csak a nyolcvanas évek - az 1880-as! a szerző! - hozzátapadt szellemét igyekeztem a követelésekről ledörzsölni..."

"Szerep, hatás, vállalkozás: ezekkel a fogalmakkal élt leggyakrabban" - írja Sőtér István /Író a föld alól ?/.^{/47/} Én hozzátenném: e fogalmakba sűrítendő mindaz, amit fölvállalt ifjui hévvel; a szellemi élet organizálása; a művei körül fellobbanó vitákban olykor a személyét is fölsebző támadásokban lemérhető tevékenysége által kiváltott hatás és a vállalkozói kedv, mely - a hullámvölgyeket nem feledve - a Tanú-val nem zárul le, noha ezt írta, tehát érezte is: "Ha volt mű, mely emberét elégett, a Tanú az... Érdekeim ellenére indítottam el, és érdekeim ellenére hagyom abba... Itt élek Budapesten, de a szívemben emigránsa vagyok az országnak, s szívem jóvoltából - erről az Árnyékvilágban számol be hiteles őszinteséggel - emigránsa az életnek..."^{/48/} Ott találjuk a Választ létrehozó "triumvirátus"-ban /Németh László, Gulyás Pál és Fülep Lajos/; megbizzák a rádió irodalmi osztályának vezetésével; tájékoztató-tervet készít, tanul-

mányt ír a föladról, de "az egész rádió-álom... tulságosan szép volt ahhoz, hogy sokáig tarthasson."/49/

"Lenn laktam az árnyékvilágban, de Perszephoné visszaengedett."/50/ E döbbenetes mondatot 36 évesen írja le; megpróbál sztoikus nyugalommal szembenézni a halállal, s megfordul a fejében az öngyilkosság gondolata. /A Bűn regényhőse, az "ur" megteszi./ E "hullámvölgy" előzményei között találjuk Németh Lászlónak az Új Szellemi Fronthoz való sodródását /!/, a politikai manőverre való reagálását. A Tanú 1935 tavaszán a reformmal foglalkozik. Elfogadom amit ezzel kapcsolatban Vekerdi megállapít: Németh reformterve és Gömbös "reformja" soha nem találkozott, a Tanú csupán vázolta az igényeket és várakozott. "Magyar reform nincs és nem lehet" - vont le később a tanulságot az író vitatkozva bírálóival. /51/ Csalódottsága mélyebb és összetettebb, mintsem egy mozzanatra visszavezethető lenne. Hogy nem keltett benne komoly illuziót, netán reményeket a Gömbös-kormány szociális demagógiája, azt bizonyítja az is, amit a debreceni Ady-Társaság 1934. március 2.-i előadóján Adyról szólva mondott: "Erőnknek nincs célja s céljaink mögött nincs erő. A jobbak szándéka és a nép mocorgása nem találkoznak egymással. A tehetség eleve elitelt s a nép elhagyott."/52/ A harmincas évek közállapotairól vallva, azon tépelődve a gondolatait és közérzetét nyilvánosan közlő ember nyomasztó közérzetről sem hallgat: Aki a nép fülébe sugja az igazságot, kopókkal kerítik meg, aki megrázza a vállát elhurcolják. Nép és tudat közt a szervezett érdek és szervezett hazugságok ködei, melyek eltemetik a népet és elfojtják az igazságba bevillanó gondolata-

tokat... sorai - mármint Adyé - aktuálisabbak mint valaha, nincs hatása, a hiba bennünk van és nem benne..." /53/

Németh László vásárhelyi alkotói korszakát elemző könyvében azt írja Grezsa Ferenc, hogy az írónak 1945 után "meggyőződése, hogy a közélet porondjáról az írói műhely magányába kell visszahuzódnia, mert a mű fontosabb, mint a szereplés, az emberi nagyság pedig jelentősebb a profétainál." /54/ Ezt vallotta ugyan, de nem tudta következetesen érvényesíteni a harmincas évek közepén, sem később. A Válasz létrejötté, majd Sárközi György szerkesztésében a népi írói mozgalom orgánumává válásával kényszerítőleg hatott rá a mozgalomban való szerepvállalás, amelyet a Tanúénál nagyobb nyilvánosság is indukált. Elhatározása mégis az, hogy: "Vissza a belső körre!" /Tanú - 1935./ Vagyis: vissza az irodalomhoz. Ez nem ment vivódás és györtelmek nélkül. A Tanú-évekre visszaemlékezve vallja: "mért szenvedtem én mint író a szükségesnél többet, magyarázat: egy ember volt és két ellenmondó szerepet próbáltam betölteni. Egyik az elkiáltóé: aki behuzódik magányába, kotlik, néz, vizsgál, szakadjon ég, föld, elkiáltja, amit igaznak hisz. A másik: a mozgalmi emberé, aki száz kart szeretne, hogy száz más karba ölthesse, s egy egész makacs, tehetetlen tábort vonzolhasson, amerre a szíve a jobbat érzi. Hogy e két egymást kizáró szerep közt én nem tudtam választani, annak talán alkati oka is van: az artemiszi vadócság főszólama alatt mindig ott lelkendezett egy másik: vágy az együttjátszásra...; az igazi azonban mégiscsak az volt, hogy e két szerep egyikére sem volt ember nemzedékemben, s hiába nyestem én bele egyik vagy másik sze-

repbe magam, a szükség, a veszedelmes hiány újra és újra fölébresztette, akit el akartam ejteni."/55/

Az életmű tanusítja: a mozgalmi ember nélkül az irói teljesítmény egysíkúbb lett volna. Ha nem is merült el sosem a két világháború közötti évek közéletében, annyira mindig megmártózott, hogy a társadalmi, a közösségi valóságot saját bőrén érzékelje. Kitekintésre, tapasztalatszerző utazásokra is vállalkozik. Amikor 1935-ös romániai utját megírja és támadóival vitázik, akkor egyértelműen a hazai belpolitikai állapotokat bírálja. "Ha Erdély romlásának okait keresem, én elsősorban Csonka-Magyarországot vádoló, hogy tizenhat év alatt sem tudott olyat teremteni, amire odaát bizakodva és büszkén nézhetnének."/56/ Erdélyből nézve tisztábban áll előtte mindaz, ami őt és az értelmiség legjobbjait, a gondolkodó embert akkortájt nyomasztja. A Gömbös-keltette, s az önmagában kicsirázó reform-tervek nem szökkennek szárba. A gyors reagálás erre egy gyönyörű utópia a kapás-szerzetesrendről. /Tanú, 1935./ Az életmű kutatói közül többen helyesen ismerték föl, hogy 1935-ös év csomópont; a szellemi és az empirikus tájékozódás tapasztalatait leszűri; tulhajszolt élete rádöbbsenti: energiával okosabban gazdálkodjon; összhangtalanságot észlel középosztálybeli viszonylagos jóléte és aközött, amit munkahelyén /az iskolában/ és szűkebb-tágabb környezetében tapasztal. A Bűnben megírja ezt, a lelkiismeret háborgására nem lel igazi feloldozást; hasonképe, az öngyilkosságmenekülő "ur" és a kilátástalanságba menetlő parasztfiu sorsáért felelős "züllöt és szerencsétlen" középosztályt nem tudja fölrázni.

Jelentős szépirodalmi művek egész sora keletkezik a harmincas években, Regényei: a Gyász, a már említett Bűn, Kocsik szeptemberben, Alsóvárosi búcsú, Szerdai fogadónap. Drámái közül bemutatják a Villámfénynélt, a VII.Gergelyt, a Cseresnyést és a Papucshóst. A váltakozó siker, a megnemértés és a támadás állandó kísérője már pályájának. S hű marad önmagához, mert "elkiáltja mindig", amit igaznak hisz. Ilyen "kiáltás"-nak tekinthető a Kissebbségben is, amelyet Szegfünek a Magyar Szemlében megjelent írása váltott ki. Ebben Németh László új arcát mutatja be. A magyar irodalom régebbi vonulatait szemlélve arra a következtetésre jut, hogy az állandó magyar arc a mélybe süllyed, s a felszinen azok maradnak, akik a könnyebb ellenállást választották. Ekkori értékitéletét később módosítja, de ez nem von le semmit abból, hogy "a mélymagyarság mitoszának volt történeti érvénye: a pillanat reményt veszejtő pesszimizmusa és a német asszimiláció elleni morális tiltakozás egyszerre szólalt meg benne."/57/

Amikor Móricz átveszi a Kelet Népe szerkesztését, akkor "adjutánsul" maga mellé fogadja Némethet, aki - mint írja "polgári kötelességből" vállalja a mozgalmi szerepet is, Móriczal, vagy helyett előadóként járja az országot. Hajtóerő: a valóságmegismerés. Támogatója a népfőiskolának, segítője a vásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonának, amelyben a tehetségmentés és -gondozás szép példájára lelt.

A Kissebbségben miatt ért támadásokban barátokat is szerez. Móricz mellett Illyés Gyula és Féja Géza is rokonszenvvel, ha nem is elfogulatlanul, figyelik hadakozásait.

"Hagyd a politikát - építkezz !" - hirdette Móricz. Ez a jelszó fölfogható úgy is, hogy a hivatalos politika ellenében "építkezzünk". Németh, aki a jelent elemezve többnyire a jövőnek a feladatait tárta a nemzet elé, céljainak alkalmas fórumot kapott a Kelet Népeben, mely népujság volt, a népi írók szócsové.

A dráma iránti vonzalma miatt vállalja a Hídban /Zilahy lapjában/ egy esztendőn át a szinikritikus szerepet. A szinibirálatot ötvözi a társadalombirálattal. Céltáblája: a magyar középosztály élete, életmódja és erkölcse. A színházbajárók átlagízléséhez, sekélyes műveltségéhez igazodó közönség sikerművek "mérgező limonádéáradata" ellen kikelt írót hevesen támadják. A minőség-elv érvényesítése abban a közegben csak ezt válthatta ki.

A II.világháború éveiben fölfokozódik a magyarság sorsáért érzett irói-emberi felelőssége; elmélyül vivódása, de nem törik meg alkotókedve. Sőt az "Anschluss drámájával kezdődik az író legtermékenyebb korszaka."^{58/} Intenzíven foglalkozik a háborúval 1938-tól, mert központi gondolata a magyarság sorskérdése, sőt: egész emberi-irói magatartásának újrafogalmazását sürgető egzisztenciális probléma.⁵⁹ Grezsa Ferenc a Noé-metafórával érzékletesen jellemzi az író 1938-1941 és 1942-1944 közötti alkotói szakaszait; az elsőben a vizözön és a bárkaépítés, a másodikban a pusztulás vízióival szemben "egyre gyakrabban villan föl Ararát s a "zöld ág" látványa, reménye."^{60/} Mivel Mohács óta nem állt oly közel a megsemmisüléshez a magyarság, mint a negyvenes évek kezdetén, ezért az íróban erősen munkál-motivál-sarkall a veszélytudat; lényegében

ez határozza meg közérzetét. A Kissebbségben tulajdonképpen spóra-terv. Németh megpróbál "a kor magyarság-oldatából valami magyarság-kristályt kiválasztani."/61/ Fölismeri, "hogya német expanzió a magyarság megsemmisülését eredményezheti. Széchenyi magyarságáról szólva írja 1941-ben: "Amit a nyugatra szaladt magyarok szégyellve letagadnak: ennek a nyugatról jött magyarnak a képzelete abba kapaszkodik. A magyar keleti nép s küldetése csak az lehet, amit mi is vallunk, hogy kelet népeit az európai műveltség parlamentjében képviselje."/62/ Széchenyi életpéldáját fölmutatva a lelkiismeret és a cselekvés ébresztője akar, illetve szeretne lenni. Igen: a cselekvésé, mert - mint erre Grezsa Ferenc rámutat - Németh a fasizmussal szemben ellenálláspárti, de tudja, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő erő... Egy "öntudat nélküli ország" készül itt veszedelemre. Az állam "összeroppantható üres héj" rajta..."/63/

A negyvenes évek elején mind több áttétel nélküli élményt szerez a magyar társadalmi valóságból; irói fellépései, országjárása, a Kelet Népenél betöltött szerep, amelynek köz-katonai fegyelemmel igyekszik megfelelni - tágítják valósághörét. A tapasztalások - kivéve /talán/ a sziget-Magyarország fölfedezését - lehangolóak, veszedelem-tudatot erősítők. "Nemcsak párt, az erkölcs is hiányzik..." Az irók közül hármat sem lehet egy asztalhoz leültetni. "Az olyan felszólításoknak, mint a "Magyarok kibékülni", rögtön látom - írja Hattyudalokban - nem lehet semmi eredménye."/64/ Következtetése: "magamból kell ragasztóanyagot csinálni."/65/ E hősi vállalkozás mögött ott a keserű felismerés: az ellenzék megosztott

erőiből nem összegződik egységes nemzeti mozgalom. Mivel "az eszmék nem provokálnak kiterjedt ellenállást, a szellem embereit /tehetetlenségükben/ sokkal inkább a jövő alternatívái foglalkoztathatják, mint a jelen kihívására adandó cselekvő politikai felelet..." /66/

Németh életművének megértéséhez kulcs a gondolkodó mélyebb megismerés. Király István azért tartja fontosnak az író két világháború közti eszmevilágának elemzését, mert ez a studium elvezet/het/ vitatott kérdések pontosabb megválaszolásához. Az író tapasztalásait, fölsimeréseit, kételyeit magas és igényes gondolatait szintén fogalmazza meg, s ezek szépirói műveiben többnyire plasztikusabbá és az ellentmondásokat nyilatban hordozókká válnak. Művek vallannak arról, hogy megérzi a személyiséget fenyegető belső torzulásokat /például: az elidegenedést/, a valóságigényéből fakad a teljességigény. Világképét az antiimperialista nemzettudat határozza meg; az identitásféltés és -keresés, amelyhez erős szociális felelősségérzés kötődik /Bűn, Villámfénynél/. "Szembefordulás volt ez nemcsak a lelki-kulturális, de egyben a szociális-gazdasági veszélyeztettséggel. Törvényszerűen vitte e felé ezt a gondolatot ennek belső logikája. Hiszen, aki egy lemaradó, pusztulással fenyegetett, felkészületlen néphez kötődött, szükségszerűen eljutott annak legelesettebbjeihez, azokhoz, akikben a legkiélezettebben ütközött ki a felkészületlenség, a pusztulásveszély: eljutott "az öreg Kunnék", "a mesebeli Jánosok", a "nótázó, vén bakák" adys seregéhez, a nincstelenséghez, a magyar szegénységhez." /67/

"Horthyék olyan légmentesen elzárták a lakosság elől a fronthelyzetet, a fronteseményeket, hogy még Németh Lászlóhoz hasonló koponyák is tájékozatlanok voltak ? - kérdezi Csoóri Sándor. A magyar Apokalipszis című esszéjében utalva arra, hogy a doni katasztrófa nem keltett idehaza döbbenetet, az írók erre a nemzeti veszteségre nem reagáltak, érzéketlenek maradtak. Rejtély lengi körül e némaságot. Grezsa Ferenc /Író a háborúban/ pontosabbá teszi a "látteleletet". Bemutatja az író és a háború viszonyát több Gulyás Pálhoz /a jóbaráthoz/ írott magánlevélből is idézve. Németh László a hitlerizmus "kollektív hóbortját" életveszedelemnek tartotta; megjósolta: a "népek csatája" Moszkva körül lesz, s nekünk Moszkva győzelme a kedvezőbb. Fölmerül a kérdés: mit tehet az író ? Németh szerint: az író nem vállalhatja föl a politika dolgát. Feladata: az emberséget szolgálni, szépíteni.../68/

Vivódó, szenvedő, gondolatait - utópiáit - gyötrellemmel, ugyanakkor erős hittel átszövő író és ember Németh László, akinek élete összenőtt alkotásaival. Szervedésben edződő ember, aki elég erős az őszinteséghez. Nem titkolja a rátörő gyöngeséget, a pusztulás vízióját keltő félelmet. "Én négy éve tudom - írja 1943. január 26-án -, hogy akármi lesz a háború vége, pusztulnom kell. Teleki halála napján is magamhoz vettem a morphiomot. Most mért vonakodom, hogy a receptet leküldjem érte ?" A fölülkerekedő életösztön, a családjáért - bővithető a kör: tudatát vesztett népéért - érzett felelősség győzedelmeskedik a könnyebb, a paradicsomi megoldást kínáló "totális halál" rémképe fölött: "egész családommal a romok alatt maradni."/69/

A két világháború közti időben alkotott drámáiban ott találjuk az igazáért küzdő, elvei miatt szenvedő és kudarcra kárhoztatott, de önmagához konokul hűséges embert, aki a lelkiekhez társuló fizikai szenvedéseket kiállva megy át az új korszakba. Maga mögött hagyva a Bűn színhelyét, elkerülve a Törökvész úti villa romjai alatti megsemmisülést.

III.

A két világháború közötti társadalmi valóság tükröződése

Németh László elhatárolta magát ugyan a két világháború közötti korszak hivatalos politikai eszméitől, gyakorlatától, az uralkodó ideológiától, de azt vallotta, hogy: egy író nagyságát attól kapja, hogy mennyire ér le kora központi feladataihoz.^{/70/}

A forradalom, a román megszállás, az ellenforradalom, Trianon, egy véres szilasi tragédia híre /erről szól első regénye, az Akasztófavirág/, egy május elsejei forradalmi beszéd, az iskola igazoló bizottság tétova jószívűsége: adatok, amelyek mögül eltűnt az idő - írja Vekkerdi László.^{/71/} Valóban eltűnt az idő? A művek elemzése azt bizonyítja, hogy a megélt valóság eleven talajából szívja a nedveket; csak hogy nála kor valósága nem leltárszerűen jelenik meg, hanem szépirodalmi művek, esszék, önvallomások formájában, teljesen átlényegülve, gondolatokba öntve; nem áll meg a jelenségek leírásánál, hanem gondolkodtatásra - vállalkozásra, azaz: cselekvésre - akar készíteni. Mert hirdeti, hogy az író vállalkozás.^{/72/} Természet, kor, kultúra fognak össze a hatalmas munkára, melynek az író félig munkavezetője, félig áldozata. Az író azontúl, hogy műveket dob ki magából, vállalkozásaiban is győz vagy elakad. A kritikusnak úgy kell vizsgálnia a műveket, hogy közben a vállalkozás mérlegét is elkészítse -

irja az Ember és Szerepben.^{/73/} Figyelemre méltó ez az igényes kritikus magatartás, mely abból fakadt, hogy nem akart passzív szemlélője lenni az irodalmi életnek, hanem szervező, serkentő szerepre törekedett, vágyott. Ezért... nem a leltározó és magyarázó, hanem a teremtő kritikát vallotta műfajának. Szerinte a kritikusnak az a hivatása, hogy az irodalmat feladataira eszméltesse és igazi jövőjére figyelmeztesse. Németh nemcsak a műveket látta, de a hiányzó műveket is, kora irodalmának beváltatlan lehetőségeit, a "géniuszra" váró nagy feladatokat. Fő céljának tudta, hogy ráébressze a huszas évek íróját kivételes helyzetére: az irodalom elhatározó szerephez juthat a nemzet életének alakításában, ha idejében vállalja a neki szánt hivatást, s megérti, mit kíván tőle az idő...^{/74/}

Az "idő", nem azt kívánja, amit a "kor", az ellenforradalmi Magyarország kora, mely az 1918-1919. évi forradalmak megdöntése útján született, s a történelmi Magyarország szétbomlását fejezte be, meghatározta az uralkodó osztály sajátos világnézeti, ideológiai bázisát is. Ez... abban mutatkozott meg, hogy az általuk hirdetett nemzeti eszme agresszív, militarista, retrográd vonásai sokkal határozottabban jelentkeztek: élesebben, agresszívebben, a 19. században még meglévő szociális tartalmuktól megfosztva.^{/75/}

A 20-as évek írója, a pályakezdő Németh is, "kivételes helyzetben" volt, ha nem tudott azonosulni a "nemzeti újjászületés"-sel: s mindazzal, mely a kurzus szándékában állt: vagyis kiirtani a társadalom életéből mindazt, ami a forradalom előkészítéséhez hozzájárult, visszanyúlva egészen

1848-ig. A "keresztény-nemzeti" jelszóban megfogalmazódott a rendszer következetesen konzervatív jobboldalisága, a nagyhatalmiság visszaszerzésének agresszív igényével párosított nacionalizmus. Feszültségek forrása volt a polgári fejlődés felemássága, a nemesi eredetű osztályok és a dzsen-tri eredetű középrétegek jelenléte, eszmei pozíciója, mely szerint a polgári átalakulás megbontotta a "nemzeti társadalom szerves fejlődését". Ezért nemcsak a politikai liberalizmust hanem a gazdasági liberalizmust is kritizálták, s osztályérdekeiknek megfelelően a szabadversenyen alapuló tőkés gazdálkodással szembeállították és a hagyományos falusi és városi kisárutermelés patriarchális gazdálkodásának idealizált képét. A magyar tőkés fejlődés tényleges torzulását is számbavevő romantikus antikapitalizmus számára a patriarchális hagyományok egyet jelentettek a nemzeti hagyományokkal, s mindaz, amely ezt bomlasztotta a kurzus szemléletében a nemzeti társadalom önmagából való kivetkezésének folyamatoként jelent meg.^{/76/}

Milyen valóságalem fedezhető fel az 1931-ben íródott Bodnárné-ban: illetőleg az Erzsébet-nap-ban /1940-1946/ és a Pusztuló magyarok-ban /1936-1946/ ? Kocsis Rózsa helytállóan állapítja meg: Bodnárné tragédiája tulmutat az egyéni történeten és problémán. Hátterében a korabeli gazdag parasztság létkérdése áll, hogy mi felé törekedjék ez az osztály vagyónával meg erejével.. Bodnárné tragédiájába...osztályának kiuttalansága és céltévesztése is belejátszik. Vétkét ott követi el ő maga és a gazdag parasztság, hogy becsvágyát elkaptott "uri gyerekébe" helyezi.^{/77/} A dráma történelmi háttere

éppoly komor, vérfagyasztó, mint amit az író megjelenít. A bethleni konszolidációt élvező uralkodó osztályok is megéreztek a gazdasági válságot, s a politikai légkör egyre feszültebbé vált, mivel a mezőgazdaság számára nem mutatkozott kiút a válságból. A két Bodnár-fiu ellentéte, érzelmi, indulati konfliktusa is valóságos, mert az egyik a középparaszti létből felfelé tört ki, a másik eközben cselédsorba taszítódott, aki saját bőrén érezte a kor gazdasági, társadalmi, erkölcsi szorítását. Helyzetükből következett, hogy nem érthetnek szót, nem tekinthetik egymást testvérnek, noha vér szerint azok. A középparaszti család széthullásában kibomlik az a folyamat, amely társadalmi méretben a háborút követő esztendőkhöz gyorsul fel. Bodnárné jelképszerűségéről az író maga vall: a dráma tulajdonképpen Hungáriáról /Magyarországról/ szól, aki elkapatott "uri gyerekébe" veti becsvágyát, hiú kedvezését, hogy a nagy leszámoláson később ébredjen rá az elnyomott, parasztnak tartott, fiu iránti vétkére.^{/78/}

A gazdag parasztság /akikhez az írók rokoni szálak fűzték/ társadalmi és erkölcsi hanyatlása az Erzsébet-napban jelenítődik meg. Míg Bodnárné-ban osztályától, kibocsátó rokoni közösségtől eltávolodott, parasztból lett értelmiségi áll az ellentétpólus egyik végén, addig itt a parasztsághoz, a gyökeret jelentő falusi közösséghez hű értelmiségi /kiben Németh édesapját nem nehéz fölismerni/. Németh László édesapja Németh József... világlátott ember volt... aki ... haza öregkoráig mindig Szilasra járt. S véle a fia, akinek a komoly, tudós tanár eszményképe volt.^{/79/} A széthullott

családot igyekeznek összebékíteni legalább egy napra, egy Erzsébet-napi találkozás erejéig. Vállalkozása eleve kudarcra ítélt. A fasizálódó kor atmoszférája - az egymás iránti bizalmatlanság! - ott érződik a cselekmény háttérében. A családot /a nemzetet/ kívülről is /a szomszédból/ bomlasztják: a belső gyengeségek, a talajvesztés, a megújulás készségének elsorvadása, a viszonylagos jólétből fakadó céltalanság, s tegyük hozzá e paraszti réteg konzervatizmusa a külső káros hatásokat felerősítik. Hontalannak érzi magát az értelmiségivé lett paraszt "fenn" s a falujában maradt, tanulatlan rokanai alól is kicsuszott a talaj. A rossz közérzet tulajdonképpen közös élményük, de ez nem tudatosul bennük, ettől is csak egymás iránti közönyük növekszik, s igazán mélyen a halál, a pusztulás sem rendíti meg őket. A pusztulás, mely a háborúba kényszerített Európában, a 30-as évek végén, a 40-es évek elején közvetlenül fenyegetett mindenkit.

Németh László az író föladatainak tekintette a népi lélek fölemelését, egy "felsőbb fokon kialakított kultúra" megteremtését. Szerinte: "a föld népe volt az egyetlen a magyar társadalmi osztályok roppant lezüllésében, aki zsirosodott s szellemileg is emelkedett. A föld népe ma már nem egységes társadalmi réteg, lassan egy új polgárságot vet ki magából, melynek a fiai szabadon áramolnak a középosztály felé."

/Apja és a hozzá hasonló felemelkedettek példájából vonja le a következtetést./ "Úgy érezzük: itt volna a pillanat, amikor a középosztály néppel érző elemei összefogva ezzel a fölfelé özőnlő tömeggel megkísérelhetnék a magyar nép arcát a magyar műveltségben is kidomborítani." - különben "a polgárság pa-

csuli kulturája árad szét a nép mérgezett testében is."/80/
Az Erzsébet-nap ezzel az illúzióval való leszámolás drámája ?
Igen, ez is benne van, mivel az író számára a valóság pontosabb megismerésének a terepe a dráma, illetőleg: nyilvános önvizsgálat és a lehetőségek határainak kitapogatása.

A tartalom nélküli falukutatás szatirájában, az 1936-1946 között íródott „Pusztuló magyarok”-ban az élet és nem a halál, a pusztulás tanulmányozói mellett voksol. A falu társadalma, a nép egészségesebb, józanabb, mint azok, akik divatból "népkórtani atlasz"-t készülnek összeállítani. Az író gyermekkorától fogva jól ismerte a falut, a paraszti társadalmat, a valóságot, s ezért hadakozott szatira-éllel a pusztulást fölnagyítók-eltorzítók ellen, akik öncélúan kutattak és "mérték föl" a nép testi, lelki, gazdasági és szociális nyavalyáit, s nem törődtek a "fölmért"-ek emberi önérzetével. A magyar értelmiség, legjobbrait kivéve, a 30-as években távol áll /és él/ a falu népétől, nem érti meg, ködös elképzelései vannak róla. Viola, dr.Sirásó Károly falukutató társaságához csapódott fiatal bölcsésznő azt mondja a falu tanítójának, Kiss Lászlónak:..."Erre az útra, bevallom, úgy készülődtem, mint a Csád-tó mellékére mentünk volna, valami filmbeli néger faluba, dobhasú asszonyok és összetovált, fehér szőrű vén emberek közé. Hogy fogok én beszélni ezekkel ?"/81/

A Villámfénynél című drámájában ugyan egy értelmiségi ember büntudata, vívódása és lázadása jelenítődik meg, de ezzel együtt a harmincas évek társadalmi birálata is. Kocsis Rózsa ezt így fogalmazza meg: a Gömbös-illúzióval való le-

számolás után, az értelmiség lelkiismereti ébresztését szolgálta. Az utókor számára pedig a korhangulatot rögzíti: megmutatja a felfelé ívelő népi mozgalom törekvéseit, és rádöbent a magyar sorsot tragédiába sodró erőkre.^{/82/} Németh, aki reformokkal, a jó példa, a minőség eszményének erejével gondolta keresztülvihetőnek a gazdasági-társadalmi haladást, időlegesen szimpatizált Gömbös Gyula által meghirdetett változásokkal. Visszaemlékezve erre, később, durva sértésnek minősíti a beállítást, a támadási érvet, hogy ő Gömbösnek eladta magát.^{/83/}

Gömbös Gyula - az ellenforradalmi rendszer közismert alakja, tipikus képviselője annak a katonatiszti-dzsentri, vagy dzsentrit majmoló rétegnek, amelyet a fehérterror dobott a politikai élet előterébe - egyik legfontosabb feladatának az egységes nemzeti közvélemény és az egységes magyar világnézet kialakítását tartotta. Meghirdette a társadalmi osztályok közötti békét, a válaszfalak lerombolását, a tőkés és a munkás "testvériségét", a földbirtokosok és a kisgazdák összefogását. Mindez - az adott válságos helyzetben - a hatalom megszilárdításának, az osztályharc leszerelésének eszköze volt. A szokatlan méretű és hangú agitáció átmenetileg hatásosnak bizonyult. A kormány támogatására szervezett tüntetések, a gyűlések, a sajtó, a rádió, s maga Gömbös is ontotta a reformszólamokat, a jelszavakat: "Új stilus", "nemzeti erő", a lelkek koncentrációja"... Legnagyobb hatást a kispolgári értelmiségi, városi és falusi középrétegekre gyakorolta, akik Bethlen arisztokratikus kormányzási rendszere után Gömbös új propagandája mögött nemcsak a hang, ha-

nem a tartalom változását is remélték: s elhitték; valami új következik, valami jobb: olyan kormány jött, amelyben nincs arisztokrácia, amelyik népies politikát hirdet, jelentős változásokat hirdet a falu életében: olyan kormány, mely hadat üzen a korrupciónak, a haszonlesésnek, amely megreformálja a kapitalizmust.../84/

Zilahy Lajos szervezte meg Gömbös Gyula miniszterelnök és a népi írók egy csoportjának találkozóját 1935 tavaszán. Németh László is elfogadta a Zilahy-villába szóló meghívást Féja Géza, Móricz Zsigmond, Németh Imre, Tamási Áron és Illyés Gyula társaságában. Gömbös az íróknak nagyobb megjelenési lehetőséget, több teret és állást ígért./85/ A találkozót Zilahy "Új Szellemi Front"-ként propagálta. Németh bizalmatlanul és aggódva fogadta a kormány reformeszméit, s a „Tanu”-ban ezért kifejtette az irodalom-követelte reformokat. A Lesz-e a reform?-ban ezt írja: A magyar gyakorlat elosztva Gömbös pontjaival iszonyú kicsiny törtet ad.. A közműveltség Magyarországon emelkedik, és emelhető is, de reformokról addig alig lehet beszélni, amíg ennek az emelkedésnek, a gyorsulás szemmel láthatóan meg nem sokszorozódik... Az egészségügyben a "megelőző orvosok" szerepkörét tartja nélkülözhetetlenek... A közügyekben való részvétel formájának a tájhaza kiépítését javasolja... A gazdaságé helyett a "lelkek reformjá" -t sürgeti./86/

A Negyven évben írja: a harmincas években hitte, hogy a "minőségnek" a családot is át kell járnia, saját családjából is mintacsaládot akart csinálni. "Hogy ez a modell milyen legyen, a minőség igényén túl három körülmény szabta meg:

a környező nyomor, mely a gazdasági válság csúcspontján az iskolában, de az utcán is körülfogott; a meghirdetett "reform" szélhámós eldurrogtatása, mely egyre határozottabban állított szembe a fennálló renddel; a sztálini időkben viszont marxistává se tudtam lenni, hisz azzal, úgy véltem, a virtuális huszadik századi szocializmust adtam volna fel. Mindez azt kívánta, hogy a magam társadalmából kiválva, állásomat feladva, a nyomorgókhoz közelebb kerülve: egy nagy családdá bővülő közösségben, a "minőség-szocializmus" piciny szigetét teremtsen meg. Egy kis tanyát, vagy ahogy akkor mondtam, farmot akartam venni, azon a minőség-földművelés, kert-Magyarország sejtjét rendezni be, olyan munkásokat véve fel, akik egyben tanítványaim is."/87/

Alapélménye a középosztálybeli lét, a polgári család, amelyet - világosan látja - minőségeszménnyel kell "beoltani" ahhoz, hogy kockázatos vállalkozásai terepül, illetőleg nyugodt háttéréül szolgáljon. Az író szeretne, de nem tud tanyát venni, mert felesége a "bősz anya visszaretten tőle". Elkészül viszont a rózsadombi villa, s ezzel kettős kelepcébe kerül: egyrészt fizetheti az adósságot, másrészt nem a szegények, hanem a villatulajdonosok közé kerül. A Bűn című regény és a dráma, a Villámfénynél egyaránt ebből az élményvilágból szívja nedveit./88/ A Cseresnyésben pedig a tervbe vett farm felbomlását írja le.

Három évtized múlva, a darab kecskeméti bemutatója elé ezt írta róla: "A téeszek sikere idején mit akarok én ezzel a pirinyó farmmal, amely a maga idejében sem volt valóság, legfőleg egy világból elszakadt ember álma a valóság-

ról."/89/ Ne kételkedjünk a szigorú önitélkezésben, de egészítsük ki ezt a gondolatot azzal, hogy az álmodott valóságban is ott a kor két nagy kérdése: egyik a földkérdés, melyhez társult annak megválaszolatlansága: miképp is fejlődhet a mezőgazdaság a mi elmaradott viszonyaink közepette: a másik pedig: tudunk-e védekezni a létünket fenyegető hitlerizmus ellen? Nem utólagos belemagyarázás, amit 1970-ben ír róla Németh: "A hitlerizmus tetőpontján íródott a darab, s kétségek nélkül az ellen is."/90/ Ezért is történt, hogy ahány kopott alak állt a Nemzeti pénztáránál, az mind a Cseresnyésbe váltott jegyet, a jóruhájuk a másik darabba... Ezek a kopott fiúk ott voltak a premieren is. És találkoztak a darabban a színház feje fölött is. Ők tudták, hogy a Cseresnyés nem egyéni fantazmagória, hanem mindnyájunk szívének közös délibábja - mint ahogyan az író erről 1942-ben a Meghajlás helyett-ben beszámolt."/91/ Lépünk vissza hét évet: Költői nyelvezetű utópiájában, a Kapásokban 1935-ben írja le a kínzó felismerést: iszonyú a távolság az értelmiség és a nép között. "A magyar gondolkozó nem férhet a néphez... közéjük kell szállni, elhagyni a hivatalt, különösen most a Nagy Csalás után, amikor eloszlott a hazug remény, a fölülről segítség. Nem fölülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget."/92/

A kissebbségi sorsból vezeti le, hogy a magyarság csak "akkor maradhat fenn, ha elit tud lenni."/93/ De hogyan tud az lenni? Ehhez egy út vezet: a minőségiszocializmus. Ez nem önkényesen választott megoldás - írja - hanem a Magyar Elv, mozgásban, érvényesülésben, az élet egész területén."/97/ Ennek

megvalósulása a kert-Magyarország. "A XIX. század nagy népvándorlását a gyár felé, napjainkban új népvándorlás váltja fel: a kert, a minőség-mezőgazdaság irányába. Magyarország ebben a népvándorlásban előnyös feltételek mellett indul: földje, ege kertországnak szánta, lakosságának nagy része a mezőgazdaságban él, az érintetlen nagybirtok elég terület hagy az új kertészgyarmatoknak. Csináljunk Kecskemétet és Nagykőröst az egész országból s megtettük az első lépést, hogy példaképpé legyünk." /95/ Mindez távolabbi célok szolgáltatásában áll. "Föld, társadalom és művelődés magasabb és magasabb fokán így válhatna a szivünkbe írt Magyar Elvből Magyar Példa s így lenne a belső reform egyszersmind hatásos külpolitika." /96/ Ez a külpolitika pedig a keleteurópai kisépek összefogásának szolgálatában kell, hogy álljon. "A magyar reform akkor győz igazán, ha a minőségyszocializmus példájával a környező népek urait megbuktathatja a rokon talajból rokon folyamatot indít meg a nagy közös érdekekért..." /97/

A földkérdés a két világháború közötti korszak elsőrendű társadalmi problémája, neuralgikus csomópontja, mivel a nép legnagyobb tömegeit érintette közvetlenül vagy közvetve. A földkérdés egyben parasztkérdés is volt, amelynek megoldatlansága, konfliktushalmaza a polgári átalakulás befejezetlenségében, az önmagát túlélő nemesi társadalom létezésében, uralkodói mivoltában gyökerezett. A harmincas évek közepén megnőtt az érdeklődés a parasztság problémái és a földkérdés demokratikus megoldása iránt. "A falu égető problémái a társadalmi feladatok iránt mind fogékonyabbá váló, az ellenforradalmi rendszer zsákutcájából progresszív kibontakozást kereső

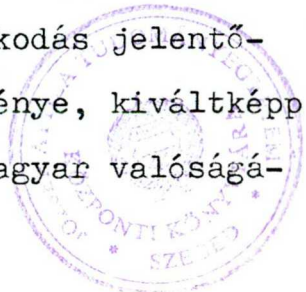
értelmiségi csoportokat is a parasztság felé fordították." Ekkor éli virágkorát a falukutatás.^{/98/}

A földkérdésről Németh Lászlónak határozott a véleménye: a "magyarság szégyene, hogy a földbirtokreformmal Európában a legtovább késett."^{/99/} A magyarság sorsának alapvető problémáira keresve a választ eljut a telepes-kert-Magyarország gondolatáig, utópiájáig. Ezt a Kapásokban, a Cseresnyésben érzékletesen megjeleníti.

Telepek létesítését, a minőségre való törekvés miatt tartja ideálisnak. "A települőket - írja - tulajdonképpen nem a nagybirtokra, hanem minőség termelésbe kell telepíteni. A telepítés első tétele: a települők nagyfokú mezőgazdasági kiképzése nélkül nincs telepítés. A második: azt a gazdasági testet, amelyet egy-egy nagybirtok alkot, nem szabad teljesen szétvagdalni."^{/100/} A korszak hétköznapi valóságával rimel a megállapítás: a "termelés ma termények mellett az egész világon elsősorban munkanélkülieket termel."^{/101/} Az iparban ez szembetűnő, de a mezőgazdaságban lappangó jellege ellenére is jelentős. A cél az legyen - mondja -, hogy minden munkanélküli kenyérhez jusson s ne a többletermelés. Elismeri, hogy a nagybirtok jelenlegi formájában nem termel többet a kisbirtokosnál, nem is kisbirtokosokat kell csinálni a nagybirtok szétoztásával, hanem minőségi földművelést. A nagybirtok megszállása nem sokat "enyhíthet a mezőgazdasági nyomoron, ha a megszállást nem követi a föld elkertesítése."^{/102/} Hol tanulják meg a mezőgazdaságon kívül lézengő földmunkások a minőségtermelést? A katonai kiképzésbe akarja beleszorítani ezt a feladatot az un. munkahadsereg létrehozásával. "A munka-

hadsereg nemcsak iskolája és olcsó munkása lehetne a településnek, hanem szűrője is; kiválasztaná azokat, akiket képességük és jellemük az ujföld megszállására kijelöl. Parasztságból és értelmiségből valóban egy új osztály forrhatna ki, "új nemesség", amely nevelése és erkölcsé révén a szövetkezeti eszmével szemben sem lenne olyan merev, mint a kisbirtokosság s megteremthetné a magántulajdonnak azt az új függőbb alakját, mely a függetlenség és a terv előnyeit egyesíti."/103/ Más helyen pontokba szedve sorolja fel ennek a megoldásnak előnyeit: 1. A gazdasági kiképzés azon a területen folyik, amelyiket a települőknek meg kell szállnia, a tanítás nem válik általánossá, hanem a települő új életviszonyaihoz igazodik. 2. A kiképzés alatt álló csoportok, mint katonai osztagok végeznék el a nagybirtok átalakításával járó közmunkát, mely más megoldásnál vagy a telepest nyomja, vagy az állam pénzét nyeli el. 3. A hadseregnek volna némi gazdasági autarkiója, a megszállt birtokok teremnek is, s legalább részben eltartják is a kiképzendőket. 4. A szövetkezetet nem utólag kell rákényszeríteni a települőkre; megvan az már a település előtt: közös munkaterv, közös értékesítés, közös kulturális szervek éppúgy megelőzik a viszonylagos önállósulást, mint az utcák a házakat, vagy a telep a teleptagokat."/104/

A telepes-kert-Magyarország, ahogy Németh László elképzelte, utópia maradt, de ebbe sűrített gondolatainak továbbélését vizsgálva rádöbbenhetünk: a kertgazdálkodás jelentősége, a mezőgazdaság minőségi termelésének igénye, kiváltképp az exportban, a hetvenes és nyolcvanas évek magyar valóságá-

nak része. De hogyan gyökerezett az utópia a 30-as évek magyar valóságában? Másokat is foglalkoztatta a telepítés és a kertgazdálkodás.

Boldizsár Iván A gazdag parasztok országa című könyvében a dán példát igyekszik népszerűsíteni. Ő is a földreform mellett van, telepítési törvényt sürget; szerinte: parasztszövetkezet, népfőiskola és földreform együtt kell.^{/105/} Kovács Imre a Kelet Népében vitatkozik Boldizsár Ivánnal, mert követendő példának Dániát állítja elének. Azt írja: "Az utolsó magyar emberöltő mindig Dániát idézte. A háború előtti gazdamozgalmak /OMGE/, a háború utáni ájult kísérletezések és most a falukutatás, illetve a faluvizsgálat építő szándéka is mind-mind a kis északi országból merít erőt."^{/106/} De miért kell nekünk idegen példa után menni? - kérdezi: "Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, a dánnál sem." Voltak és vannak magyar próbálkozások is e téren. Van magyar példa is, amire hivatkozhatunk. Ezek: /1./ A mélykúti földművesszövetkezet. /2./ "Hanza" szövetkezet. Áruközpont. /3./ A Makói gazdák önszegélyező egyesülete.

Somogyi Imre elképzelései a Kovács Imre-i igényeket elégítik ki. Konkrét gazdasági tennivalókat fejt ki és sürget. /Űsi állatfajainknak védelme és megbecsülése; hasura gazdálkodás stb./ Nézetei hasonlítanak Németh László által kifejtettekhez. - Új gazdasági életformára kell áttérnünk - írja -, ha nem akarunk elveszni, ha be akarunk illeszkedni, az új népi Európa közösségében stb...^{/107/} A mezőgazdaság gépesítését azért veti el, mert túl sokan vagyunk; olyan gazdálkodási formát kell meghonosítani, amely a minőségi

munkát állítja előtérbe és sok munkás kezet tud foglalkoztatni s ezt; "a minél előbbi és minden eszközökkel történő kertgazdálkodásra való áttéréssel véli elérhetőnek. -Útött a tizenkettedik óra a kert-Magyarország megvalósítására - mondja. Elismeri: "ahhoz évek talán évtizedek kellenek, hogy külterjes szemtermeléshez szokott parasztságot megtanítsuk az észszerű kertgazdálkodásra."/108/

Magyar sorskérdésekre keresve a választ Németh László nem csak a magyar valóságot vallatta, hanem Európát is. Így juthatott el a kimondott felismerésig: a magyar Kelet népei közül való. Kelet népe vagyunk, s érdekünk diktálja, össze kell fognunk "tejtestvéreink"-kel, "hidat" építenünk egymás között. A VII. Gergelyben történeti témát dolgoz fel, a pápaság és a császárság XI. századi küzdelmét. Európa megosztottsága akkor is, a harmincas években is, a gondolkodó, a reformer ember nagy sorsélménye. Az író "a történelembe visszanyúlva tükröt keres önmagának és eszmevilágának. A történelmi drámahősben, az átvett szituációban mindig ott van saját helyzetének és a társadalmi háttérnek a szimbolikája."/109/

A Horthy-korban írott drámáiban lényegében a harmincas évek tükröződnek, illetőleg ott munkál bennünk a veszélytudat, amelyet a fasiszmus terjedése és a kezdődő háború táplált, de ezekre nem a dráma műfajában reagált.

IV.

A drámák helye az életműben

Németh László drámáinak az életműben különleges soruk és szerepük van. Alkotói módszeréről vallva írja: "a vázlat papírravetése...kettős gyönyörűség volt: egy hónapok, évek óta gyűlő feszültségnek ígért tisztító kisülést, s adta meg a tervezésnek azt az építészeti biztonságot, amely csak ebben az igénye szerint nagy, de terjedelménél fogva kicsiny műfajban lehetséges."/110/ Több ok miatt vonzotta a drámai kifejezés. Egyik fő szempont az volt, hogy általa közelebb kerülhessen a közönséghez, az olvasóhoz /papírszínház/. Nem elhanyagolható összetevője az alkotások létrejöttének az sem, hogy: a varázslatnak a boldogsága ebben a műfajban volt a legteljesebb./111/

Harmincnégy év alatt /1931-től 1969-ig/ több mint harminc ismert drámája keletkezett a "lira és a matematika frigyé"-ből. /Ugyanis drámai művekkel 31-et megelőzően is kísérletezett, illetőleg vannak elkallódott alkotások is, például: Orjás és literátor./ Az életműsorozatban, a Szerettem az igazságot első kötetében az 1931-41-es időszakban "írt-fogant" /Bodnárné, Erzsébet-nap, Pusztuló magyarok, Villámfénynél, Cseresnyés, Győzelem, Papucshős, Mathiász-panzió, VII.Gergely, Bethlen Kata/, a másodikban a 45-55 közöttiek /Sámson, Széchenyi, Husz János, Eklézsia-megkövetés, Galilei, Szörnyeteg,

Az áruló, II.József, Petőfi Mezőberényben, Apáczai/; míg a Kisérleti dramaturgia a két kötetében az 1961-től 69-ig keletkezettek /Apai dicsőség, A két Bólyai, Utazás, Nagy család, Gandhi halála, Négy próféta, Csapda, Az irás ördöge/ található meg. Továbbá: az „Utolsó széttekintés”-ben még három: Előjáték Kleist eltörött korsójához /1962/, Colbert - kétségbeesve halt meg /1967/, és József és testvérei /1968/ lelhetők fel. Időközben előkerült egy elkallódott vigjáték töredékesen, a Szépítő; ennek keletkezési ideje: föltehetően 1941 nyara. Maga az író ad magyarázatot arra, hogy miért a tematikai-gondolati rokonságot, az alkotói korszakot vették rendszerező elvnek: "az, hogy mikor milyen unszolásra keletkeztek, e darabok közt szorosabb családokat teremt, mint hogy társadalmiak vagy történetiek-e."/112/

Eltérőek a vélemények a Németh László-i drámáról. Vitatható Sőtér István azon véleménye, hogy: "Németh László életművében - s különösen tanulmányainak tözsomszédságában - a társadalmi drámák sajátos helyet foglalnak el. Bennük az író mintegy mérlegre veti meghirdetett programját és ábrándjait - szembesíti őket az emberi, a társadalmi valósággal. Ily módon e drámák valóságos függelékek a tanulmányokban kifejtett bizonyos eszmékhez..." illetőleg: "A tanulmányokban kifejtett eszmék mellett tehát a társadalmi drámák a gyakorlat mezejét jelentik, - az önellenőrzés, sőt, akár az önbírálat alkalmát."/113/ Grezsa Ferenc rámutat arra, hogy ennél bonyulultabb a képlet. Helyreigazítást igényel az önbírálat terminológiája is: a kudarc a szépirodalomban többnyire nem az eszme veresége, hanem a valóság éretlenségének tünete./114/

Sándor Iván úgy látja - s az utóbbi értékelést erősíti meg -, hogy "Németh-nél - fellépésétől mindvégig egyetlen dús fonadékká sodort az élet és a művek szála. Vagyis egyetlen mag nő itt."/115/ Az irói fejlődés - Grezsa szerint - öntagadások sorozata helyett cseppkő - vagy korállszerű növekedés./116/ Figyelembe véve az előbbieket és hitelt adva az irói vallomásoknak: a drámákhoz is az élmény felől célszerű közeledni és nem azzal a prekonceptióval, mely szerint azok tanulmányirói eszmefuttatásainak illusztrációi, még végletebben fogalmazva: megdrámásított változatai.

A Bodnárné - melynek főhőse a tanult fia szeretetében elfogult anyja - a Gyász című regényénél is közelebb áll a Mezőföldi novellák világához, amelynek élén a pályaindító "Horváthné meghal" áll. Az Erzsébet-nap élménye: nagynénje halála, a szilasi gazdagparaszti rokonság. A Bűn című lelkiismeret-ébresztő regényéből "pattan ki" a Villámfénynél. A magam tisztázását, megtisztulást kívánó ügye itt /tudniillik: a „Bűn”-ben/ kapcsolódott össze először az ország elviselhetetlen helyzetével, s sodorta le a két felsőgödi szomszédházat, a mienkét meg az orvosékét, a szilasi testvérházba, az orvoséba és a jegyzőébe, s onnét még tovább, a magyar Alföld még sötétebb, lelkiismeretgyötrőbb szegénységébe./117/ A VII. Gergelyt és a Papucshóst az irót szorosán körülfogó betegség, közösségi sors, és családi viszály - mint írja - sajtolta ki./118/ A VII.Gergelyt az élettől való elbúcsúzásnak szánta. Rokonvonás fűzi egybe a Papucshóst és a II.Józsefet; mindkettővel "egy nehéz életszakaszra rendezkedett" be - a másik emberhez fűző felelősségérzettől vezérelt ki-

szolgáltatottságra, illetőleg a sirig tartó betegségekre. Nem nehéz összefüggést találni a Kapások és a Cseresnyés, illetőleg a kert-Magyarország utópiája között. Bethlen Kata 18. századi témáját a németek veszélyes térhódítása motiválja. A Mathiász-panzió szinterét zalai utján rögzíti. Vagyis: drámáihoz a "kelepcébe" csaló korból merítette az ötletet, a helyszínt és a témát önmagából "sajtolta ki", vivódásainak, tételeinek és ellentételeinek teremtve varázslatos, a sikerrel, annak letéteményeseivel, a kor színházával és nézőközönségével nem igénytelenül számoló teremtett világot.

Németh László Arisztophanésről írott tanulmányában /1932/ határozottan körvonalazza mindazt, amit drámairóként a későbbiekben érvényesíteni szeretne. Műfaji megújításon törte a fejét, mely lehet egyszerre huszadik századi, tömegekhez szóló és nagy költészet. Szerinte: "Nem is író, aki ezen az új műfajon nem törte az eszét." Hozzáteszi: "ez az új műfaj csak a színpad deszkáiból nőhet ki," ugyanis: "a színpad az egyetlen hely, ahol a legmagasabb szellem is szóbaelegyedhet a legalacsonyabbal, s ma ez a távolság az igazi író és igazi közönség közt minden elképzelést meghalad; már regénynyel is áthidalhatatlan." /119/ S gondolatmenetét ezzel a költői kérdéssel folytatja: "bizonyítsam-e magam előtt, hogy mennyire undorodom a kortársak színpadától ?" /120/

A kor igényes, a tömegtermelés helyett a minőséget előnyben részesítő írójának helyzetét, lehetőségeit felmérve Németh valóságosnak érzett, gondolatilag is megalapozott igényéből indult ki és eljutott a papírszínházig, egy abszurd ötletig. Ha jól meggondoljuk, ez csak látszólag abszurditás

és tévút. Ugyanis elképzelt drámáihoz sem a kor színházát, sem a kor színházbajáró uripolgári közönségét nem tartotta alkalmasnak. A Horthy-kor torz volta elégséges magyarázat arra, hogy igazi színházat akar valóságos színpad és közönség nélkül. Fölismerése pontos: az uri- és középosztálybeli nézőközönség nem akart tudomást venni a mind nyomasztóbbá váló valóságról és arról sem, hogy miként akar ezen változtatni a szellem megreformálásával egy író. A Színházi Élet-ben 1938 elején Márai Sándor ezt írja: "Herceg Ferenc "Kék róká"-jának sikere külön színházi tanulmányt érdemelne... ez a legnemesebb, talán legeurópaibb magyar vígjáték... ellenállhatatlanul meghódította a sziveket, s egyszerűen nem lehet levenni a műsorról, nem lehet bemutatni Németh László "Villámfény"-ét /sic!/, mely készen és kidolgozottan várja a prezentálást..." /121/

Mit akar a papírszínházzal ? "A jövő nézőtér elitjét"-t kinevelni. /122/ Kétségbeesett közönségtoborzás egy majdani igényes, minőséget adó színházhoz. Ezen szándék ott munkál az abszurd ötletben, mely félreérthetetlen reagálás a színházi élet elsekélyesedésére és a középosztálybeli színházbajárók érzéketlenségére. Németh László jól tudja, hogy "új írókban és régi színházban, s régi közönségben itt voltaképp két társadalom áll szembe, egy, amely feltört, egy, amely széthullik." /123/ Végső soron a művet befogadó társadalmi közeg megváltoztatásának az igénye fogalmazódik meg. A szellemi reformot támogatja a hit: a műveltebbé, igényesebbé váló ember képes megváltoztatni környezetét. Hogy ez nem olyan könnyű, mint kigondolta, sőt reménytelen - drámái egy részének kon-

fliktusaiban megjelenitődik.

Drámaelemzéshez kulcsszó: vivódás. Benedek András a "Vivódó lelkek"-ben Németh László dramaturgiájáról dicsérőleg írja: az kitünően megvilágítja a drámai életművet. E szerint a jó dráma: "jelentékeny ember vivódása", s a tragikus bűnnél is fontosabb, hogy "az ember sok a világnak."/124,125/

Dramaturgiai babonákról írva Németh fölteszi a kérdést: "Mi a dramaturgia? Úgy látszik, az a mesterség, amelynek a nagy drámai művek keletkezését kell megakadályozni." Ezt a következtetést a kor kasszasikerre koncentráló, konzervatív színházi gyakorlatából vonja le. Néhány megjegyzés ide kívánkozik: "Alig van elterjedtebb tévhit, minthogy a dráma merő cselekmény s a kirívó esemény drámai is." Emlékeztet arra, hogy "a görögök szinte kiküldték a színpadjukról a feltűnő eseményt." Ez alkotta a háttérét. A görögök tudták: "a dráma lelke nem az események, hanem az ember vivódása közöttük." Külföldi szerzők példáival bizonyítja: "a drámát drámaivá a lelki történés teszi. Igazi színpad nem a világ, hanem a lélek."/126/ Magyarázatot ad arra is, hogy miért nem szerepeltet karakteres mellékszereplőket. "A dráma szertartás: a főhős lelke töretik meg benne s a nagy ízlés nem engedi meg, hogy ebbe a szertartásba egyéniségük hangos kolompjával ministráljanak belé a mellékszereplők."/127/

Milyen a Németh László-i dráma, hőseit mi jellemzi? Az életmű egészének megítélésétől, illetve a megközelítés szempontjaitól függően eltérő válaszok adhatók. Sőtér az Író a föld alól?-ban kategórikusan kijelenti: "Németh László regényíróként bizonyul a legnagyobbnak. Amit ebben a műfajban teremtett, azt

leginkább a történelmi a legkevésbé a társadalmi drámái közelítik meg.^{/128/} A társadalmi drámák hősei pedig: "jó szándékú, önzetlen, áldozatos emberek, akik magányosan próbálnak harcolni egy bűnös társadalom ellen, - harcukban elbuknak, a bukásuk oka részben öbennük magukban, azaz elméleteikben, céljaikban keresendő."^{/129/} Ez a vélemény abból a kritikusi prekonceptióból sarjad, mely szerint a dráma - azaz: a szépírói tevékenység - tanulmány - író számára alkalom az "önbirálat"-ra. Nem ismeri föl, nem veszi figyelembe, vagy nem fogadja el azt az írói szándékot, mely hőse vivódására helyezi a hangsúlyt, mivel az igazi konfliktus nem a környezet szorítása és a drámai hős szándéka, célja között feszül, hanem önmagán belül. Sándor Iván - az előbbi álláspontot meghaladva - ezt így fogalmazza meg: "A hős olyan elszigetelt, vagy annyira felette áll azoknak akik körülveszik, hogy az összeecsapás tere nem az emberek, csoportok, történelmi erők között van, hanem magában a hősben."^{/130/} Azon nézete viszont vitatható, hogy a dráma"anyaga a személyes sors néhány változata és a személyes eszmeküzdelem", valamint az is, hogy "a színpadi történetben ideaharcának variációit reprezentálja."^{/131/} Ez a félreértés egyrészt abból táplálkozik, hogy "drámai állapotnaplók is". Az író a naplók elé írott előszavában ezt írja: "a naplók és az akkori - a Törökvész úti ház építése és leégése közé eső nyolc-kilenc évről van szó! - drámák sugallója" feloldhatatlan helyzete volt. Az ő szavaival: "Külső körülményeim, sőt vonzalmaim akkor váltak mintegy csapdájává annak, ami mint eszmény megért bennem."^{/132/} A korabeli modern színházat tanulmányozva tudta, hogy Ibsen, Strindberg és Csehov óta az átfogó korproblémák és

nem egy-egy szokványos történet iránt mutatkozik érdeklődés. S mint Kocsis Rózsa helytállóan megállapítja: "hagyományosnak tűnő, népi tárgyú szinjátékaiban is súlyos közösségi problémákat érint."/133/ Drámairásra Némethet nem az önismerés vagy az önbecsülés kényszere, sem állapotának dialogizált rögzítésének szándéka vezette, hanem az a társadalmi valóság, amelyből emberi és írói vívódásai keletkeztek. Utólag így fogalmazza ezt meg: "Amikor egy helyzet olyan túrhetetlen volt, egy probléma olyan gyötrő volt, nagy néha egy remény olyan lelket feszítővé vált, hogy az életet nem lehetett folytatni tőle, olyan helyzetben amelyben más, irásvédelem katarziszát nem ismerő egy rövidzárlatot kap, vagy öngyilkos lesz, akkor fogadta el a drámairó és a naplóíró is a kikerülhetetlen párbajt..."/134/ A drámák tehát a küzdő, a "párbajozó" írót mutatják, természetesen az "erős fölzaklatottság állapotában" ; a csapdába, a kelepcébe került ember valamennyi kínjával, szenvedésével és jajkiáltásával. Nem a színpadi siker reménye, hanem "a sors kényszerítette a szembefordulót menekülő egy elszánt farkas szemre."/135/ Németh László dramaturgiájában az írói vallomással rokon összefüggést fedez fel Benedek András a kor és azon drámai kelepcé között, amelyben a sors - a környezet, emberiség - a cselekvő fél, a hős pedig vívódik, védekezik, menteni akarja a lelkét becsületét. A XX. század emberének ugyanis ritkán nyílik lehetősége "felelősségteljes tette, messzekiható cselekedetre "viszont" annál jobban ismeri az átvívódott éjszakákat, jellemet próbára tevő helyzeteket, amelyekbe a világ követelménye, az önmagunkhoz való ragaszkodás szorít."/136/ A gürög és a modern nyugat-európai auctorokat egyaránt tanulmányo-

zó - és jól ismerő - író a valóságos korabeli magyar helyzet-
hez igazítja drámaírói módszerét-igényét. A harmincas-negyvenes
években mintegy félévszázados a lemaradásunk az európai dráma-
irodalom élvonalához képest. Nem véletlen tehát - állapítja
meg Kocsis Rózsa -, hogy a realista módszerű intellektuális
drámával kísérletező Németh László a harmincas évek végén nem
a kortársi európai vonulathoz kapcsolódott, hanem tudatosan
Ibsenre és Csehovra építette színpadát.^{/137/} Intellektuális
szemlélettel oltotta be a társadalmi hevületű realista-natura-
lista drámát. "Tudatosan vállalta a magyar dráma kritikai na-
turalista tendenciáját úgy, hogy a "belső realizmus" utjára te-
relte, és alkalmassá tette elvont intellektuális problémák ki-
fejtésére is."^{/138/} Amennyiben Németh László életművét egységes
egésznek fogjuk fel, akkor nem azt kell vizsgálnunk, hogy a drá-
mában vagy a regényben alkotott-e nagyobbat; illetve a tanul-
mányíró elgáncsolta-e néha a regényírót, mint ahogyan ezt Ső-
tér feltételezi /Író a föld alól ?/, hanem azt, amit mércéül
állított önmaga elé: tudta azonosítani az égtájakat a szoron-
gó tájékozatlanságban, s mennyire ért lekora központi feladata-
ihoz. "Idea és ember, önkifejezés és ábrázolás, líra és tárgyi-
asság ebben az életműben eltéphetetlen egység" - ez a vélemé-
nye Grezsa Ferencnek, amelyet arra alapoz, hogy "az életmű egy-
ségét a gondolkodó Németh László teremti meg: a tanulmány az
eszme nyílt és közvetlen megjelenése: a regény ugyanezen eszme
emberben - az író tipológiája szerint: szentben, hősben vagy
szörnyetegben - való megtestesülése; a dráma az eszme elakadá-
sának terepe."^{/139/} A drámaíró lélektanához visz közelebb az a
definíció, amely vásárhelyi éveiben egy pszichológia órán hang-

zott el: "a drámaíró az a lírikus, aki nem tud önmaga lenni; érez valamit, de ugyanakkor érzi az ellenkezőjét is." Ezek szerint: "a dráma meghosszabbított líra, mely önmagát ellenpontozza. Több mint beleélő írói szerepjátszás, mint az egyéniség idegen alakokba költöző öndúsítása: az igazság antinomiás természetének tudatosodása és vállalása. Kétmegoldású szkizofrén egyenlet... A dráma számára olyan alternatíva, mely csak a föloldás lehetőségét zárja magába, a föloldás valóságát nem."/14

A személyes élet és a műalkotások világa közötti kapcsolatot nem nehéz fölfedezni. A kérdés az kiváltképp a drámák esetében, hogy milyen ez a kapcsolat? Sándor Iván azt véli meghatározónak, hogy "az ideát az életben - tehát a saját életében is! a szerző - és műveiben egyaránt győzelemre akarta vinni. A szűk közösségben idea: a család. Olyan példaközösséget kívánt maga körül formálni, mely mintája lehet a nagyobb, a nemzeti közösségnek."/141/ Az író központi témája: a család; az a közeg, amelyben a vivódó ember él, a drámai hős - a társadalmi drámák esetében csaknem kivétel nélkül - a családban marad magára. A család kicsiben a társadalom. A regénybeli vagy a drámabeli család egy az egyben nem azonosítható az író családjával; a műalkotások igényes, művészi megformálásával ez nem is lenne összeegyeztethető. "Az élet- és könyvélmények tapasztalati anyagába a személyiség a mű születésekor "lirai vérátömlesztéssel" avatkozik be."/142/ Az író életének áttétel nélküli élményeit is fölhasználja a művekhez, majd az önállósult alkotások, a kritikai támadásokkal földúsulva visszahatnak, befolyásolják az író közérzetét, nem ritkán újabb műveket csíholnak. A drámákkal kapcsolatban például ezt írja Németh: "a bemutatók gyászkeretes napok

a naptáramban; legbotránykavaróbb tanulmányaim, melyeket egy életen át olvastak fejemre, nem irták magukat annyi sebbel, heggel az emlékezetembe, mint egy-egy színdarabom. Az, hogy egészségemet egy drámám körül támadt drámában vesztettem el, jó foglalata a történetnek, mely drámairói sorsom beszéli el."/143/
Az író személye és mindaz, ami ebből a hősök lelkébe átkerült könnyebben megérthető, ha elfogadjuk ehhez a "kulcsot": "a dráma nemcsak műfaja, jelképe is az életműnek."/144/

Mivel a dolgozat témaköre az első drámairói korszakot öleli fel, ezért részletesen nem térek ki arra, hogy miben egyező és miben különböző a három csoportba tartozó drámatermés. A társadalmi és történeti drámák az életműsorozatban azért nem különülnek el, mert a rendező elvaz, hogy "mikor milyen unszolásra keletkeztek". Az így létrejövő dráma-családokban jól megfér egymás mellett a társadalmi és a történeti tárgyú mű. Mereven nem is határolhatók el. A Bodnárnét, amikor 1970-ben bemutatták, a nézők inkább érezték történetinek, mint társadalminak; a VII. Gergely történetiségébe a harmincas évek társadalmi kérdései is ötvöződtek; ugyanez elmondható a "Vásárhelyi Trilógiá"-ról, a Széchenyiről, az Eklézsia-megkövetésről, a Huszról, amelyek a Rákosi-korszakról, a személyi kultusz időszakáról vallanak. Németh László drámáit - a társadalmiakat és a történetieket egyaránt - a megélt valóság élteti, mert az író és hősei vivódásának konfliktusainak okai a létező /s nem a teremtett/ körülményekben található. A drámák hőse a gondolkodó ember, akit kora és környezete dilemmák elé állít, vivódásra késztet. Az önmagukkal vivódó hősök magányosak ugyan, de nem ebből, hanem helyzetükből következnek igazi konfliktusaik. Bukásuk oka: a körülmé-

nyek nem érettek céljaik megvalósítására. Bukásuk egyben megtisztulásuk is. A körülményekből következő kudarc a hős végzetét, bukását vagy halálát okozza, de a lélek megtöretéséből erkölcsi győzelemmel kerülnek ki, mert hűek maradtak az eszméhez, az ügghöz, jobbik önmagukhoz, ezért a szenvedés tisztítótüzeben leválik róluk minden salak.

V.

Drámahősök a parasztság köréből

/Bodnárné, Erzsébet-nap, Pusztuló magyarok/

A parasztság két világháború közötti problémakörével foglalkozik az 1931 és 1941 között írott-fogant három darabja: A Bodnárné, az Erzsébet-nap és egy vígjáték, a Pusztuló magyarok. A gazdag, a polgárosodó parasztság életéből meríti témáját; ehhez a réteghez fűzték rokoni szálak, az ő világukat, az ő sorukat élményként építhette be írói művészetébe. Mezőszilason /akkor: Szilasbalhás/, apja szülőfalujában töltötte csaknem valamennyi vakációját, elmélyült a kapcsolata ezzel a dunántúli faluval. Mint írja: Őbenne az anyanyelv legősibb fogalmai ott képződtek ki: "ha azt mondom: ház, nagyapám szilasi portája villan fel előttem: ha azt mondom: asszony, öreganyám törékeny alakja emelkedik ki a berlinerből; ha azt: család, a hajdani Bur család jelenik meg, nagyszüleim, apám s öt testvére s azoknak házastársai.../145/ A mezőszilasi élmények bőséges anyagot kínáltak számára, a drámai keretbe ennek csak egy része kerül be. A három mű egybevetésekor szembeötlik a közönség körének tágulása. A Bodnárnéban egy család, az Erzsébet-nap-ban egy nagy család és a Pusztuló magyarokban egy még nagyobb "család": egy falu népe. Az elsőben a család széthullását a tanult fia szeretetében elfogult anya idézi elő; a másodikban a széthullás állapotában lévő család összefogását kísérli meg egyetlen napra az idős tanár,

de eközben az ellentétek még jobban kiéleződnek. A harmadikban a pusztuló magyarság téma-divatját meglovagolókat állítja pel-
lengérré, akik előbb "tudják" a végeredményt mint a tényeket. A
vígjátékban a nép statisztaként ugyan, de tömegesen jelenik meg
a színen. /"A tömeg zúgása egyre erősebb lesz a kert és a kapu
felől is... Több alak nyomul be a színpadra." - írói instrukci-
ók a harmadik felvonásból./

A családot - a parasztit és a középosztálybelit - Németh
László műveiben sokoldalúan ábrázolja, személyes élményeit és
elképzeléseit vetíti ki, de sohasem magánügyként vagy kuriózum-
ként, Legszemélyesebb közlendőit is a közügy szintjére emeli.
"Meglépő, mennyire szűk, tényleges a családi körben helyezked-
nek el legfontosabb témái - veszi észre Sőtér István -, de épp
ettől a szűk helyre szorultságtól nyerik is igazi erejüket fe-
szültségüket."/146/ Nem csupán az írói eszme- és érzélemvilágá-
nak művészei megkonstruált vetületei, hanem az adott kor egy-
egy magyar közösségének - a parasztságnak vagy a középosztály-
belieknek - a problémái tükröződnek és éleződnek ki a családi
konfliktusokban. Az Ember és szerepben, 1934-ben ezt írja Né-
meth: "Bodnárné hiusága, sznobizmusa, menyországa: a tanult fi-
ú; ennek a szolgálatába állítja az egész családot, egy Klütaim-
nésztra keménységével. Van valami együgyű ebben a rajonságban,
egy vadember, aki színes gyöngyökért adja el hozzátartozóit.
De amikor az elnyomott valóság, a parasztfiú elfujja az álmat,
megöli öccsét, ő is visszatalál ahhoz, amit az álomért vissza-
rugdalt, védeni, menteni próbálja kedvence gyilkosát, félreve-
zeti a csendőröket, s körömszakadtáig menti, tartja az ölelésé-
ben összeomló, mostohább és igazibb fiát." Úgy érzi, hogy a "gö-

rög minták árnyékába" állva, kíváncsibb írói természetén erőszakot követve "keményebb és rekedtebb" lett a hangja: "a paraszttárgy és a klásszikus eszmény összeházasítása is megbosszulta magát", Bodnárné olyan, mint egy szalmatetejű szilasi présház, előtte tornác, dór oszlopokkal."/147/ Bodnárnét keletkezési korszakában nem mutatták be, "négy évtizedes késéssel, Ádám Ottó felfedezéseként kerül a Madách színpadára" 1971 januárjában. Ekkor gondolkodik el az író a Gyász című regénye és a közvetlenül utána írott dráma eltérő sorsán. Mindkettő ihletője ugyanaz a mezőföldi falu, alakjai egy töről fakadnak. Ekkor írja le Bodnárnéről: "elég jó mű, jobb mint sok utána írt, bemutatott s dicsérrettel emlegetett drámám... Miről van szó a Bodnárnében ? Egy anya, aki kisebbik, tanult fia iránti szeretetében a nagyobbikat elnyomja, nehéz munkára szorítja, amikor az, a szerelemtől is féltekennyé téve, az öccsét megöli, belátja tévedését, s gyilkossá vált fia mellé áll, s családját rákényszeríti, hogy a gyilkosságot szerencsétlenségként vigyék a világ elé. S minthogy más nem vállalkozik rá, maga lövi szét a kedves fia fejét, s rajt az áruló fejszeecsapás nyomát. A vallatás, s a nagyobbik fiú megbilblent lelki egyensulya természetesen szétfoszlatja a nagy gonddal felépített megtévesztést."/148/ Negyven év távolából higgadtan, a hősök minősítése nélkül foglalja össze a cselekményt, egy szerető anya tragédiáját. A "szorongó tájékozatlanság" éveiben izzó mondatokba sűrítette a jellemzést: Bodnárné hiú, sznob, Klü-taimnésztra keménységű, tanult fia iránti rajongása vademberi együgyűség. A testvérgyilkossá lett parasztfiú pedig az "elnyomott valóság"-ot testesíti meg.

Bodnárné azt a gazdag paraszti réteget testesíti meg, a-

melynek tagjai úgy gondolták és érezték: "aki nem tud fölemelkedni elpusztul."/149/ Tudják természetesen, hogy ára van annak, hogy a tehetősebb parasztcsalád egy-egy fiút kitaníttat, s az urak közé, a középosztályba juttat. "Meg kell ficsarni a földet, nyakára kell szorítani annak a másik két férfinak az igát... Legalább az egyik emelkedjék fel, az tanulja meg, mi a jólét." Bodnárnéval vak becsvágya és ebből táplálkozó szeretete ezt mondatja: "A Pétert a jóléttől sem kell féltetni. Akármi lesz belőle, a családját nem nézi le."/150/ Az Erzsébet-nap-ban bomlik szét végérvényesen az az illúzió, hogy a fölemelkedettek tudnak majd tenni valamit véreikért, azokért, akik közül valók. S világossá válik, ez nemcsak rajtuk múlik, s nem is csak azon, hogy felülről nem lehet megreformálni a parasztság életét; a parasztság bomlásának okai összetettebbek; az ellentéteket jó szóval időlegesen sem lehet összebékíteni /Erzsébet-nap/. Bodnárné két fia társadalmi helyzetükből következően nem szerethetik, csak gyűlölhetik egymást. Péter, a mérnök ur, állástalan diplomás, aki természetesen nem alacsonyodhat le odáig, hogy testvére kihívását elfogadja és beálljon az asztagrakók közé. Ő már az urak életformáját tartja természetesnek: vadászik, bálba jár, lekiismeretfurdalás nélkül elfogadja a jólétet. János, akit a családi s egyben társadalmi körülmények cselédsorba taszítanak le, joggal fakad ki: "Úgy tartanak mint az állatot."/151/ Helyzetével, noha nem tanult ember, tisztában van. Felfokozott indulatai mögül kiviláglik a paraszti józanság. Péter gúnyolódó szavaira /"Úgy beszélsz, mintha az apám volnál."/ eképp válaszol: "Úgy beszélek, mint kenyéradód."/152/ Amikor a testvérek szópárbajába Bodnárné beleszól, a tanultat védi, amelyben a jövőt lát-

ja, a másiknak nekitámad: "Mi vagy te ? Ha megbecsülöd magad: a fiunk, ha morogsz: béres... Mi vagy te ? Két váll, amelyik húz."/153/ Az éjszakai szerenád utáni vitában már Péterből is süvít a gyűlölet: "egy részeg disznóval, egy kanásznövendékkal pofozkodjam. Orrába szállt a női ruha szaga, s vérben az agya. És ez a vadállat a testvérem !"/154/ A középparaszti létből cseleldsorba süllyedt emberben felgyülemlt annyi keserűség és megalmazottság, mely hitelessé teszi gyilkosságát. Az ur és a cseléd közötti társadalmi távolság oly nagy a Horthy-korban, hogy érdekeiknek nincs közös nevezője. A főszereplő anya tragédiáját az okozza, hogy egyetértésével, akaratával, sőt közreműködésével hidegül ez a két fiu, s majd ez válik vágyainak, az uri osztályba való felemelkedésnek akadályává, mert a pusztító indulatokat semlegesíteni nem tudja, a végzetes tettet sem megakadályozni, sem jóvátenni. Bűnhődése: mindkét fiának - reményeinek, életcéljának - elvesztése, a család szétbomlása. A valóságosnál sötétebb képet festett volna Németh László a célját nem látó középparasztságról ? Összhatását tekintve nem komorabb ez a valóságos helyzetnél, mert a földkérdés megoldatlansága, a paraszti társadalom rétegei közti ellentétek növekedése, a földönfutóvá lett nincstelenek - egy részük fölszivárgott Budapestre; róluk írja a Tanu-években, hogy: "az ingyenebédék száma megkét-szereződött, megháromszorozódott... A vidékről rajokban jött fel a kenyértelen kisiparos s a szerencse-próbáló napszámos. Siró férfiak szólították meg az embert, munkát könyörögve s a tíz fillért megköszönve."/155/ - kilátástalan helyzete, a harmincas évek a falukutatók írásaiban ennél sokkal kontrasztosabban jelenítődött meg. Hadd utaljak itt Féja Géza Viharsarokjára !

A dráma szövetébe beleépült a végzetszerűség. Az elnyomott fiú sorsát nem kerülheti el, gyilkossá kell lennie: az anyának, aki vétett családjá ellen, el kell veszítenie mindkét gyermekét; hosszú gyász, kemény bűnhődés vár reá - azaz: Hungáriára -, mert későn ébred rá az elnyomott fiú iránti vétkére. Bodnárnet egyszerre csodáljuk és szánjuk, mert a küzdelemhez elegendő energiája van. De vegyük észre, hogy az író rokonszenve a gyilkossá lett fiúé, akiben a nyers erő és a bátorság a sorsélményből gyűlt össze; aki tettét az első perctől kezdve vállalja; aki "elfujja az álmot". Mi lesz az ő jövőjével? Az elnyomottakéval? Mások bűne a becsületes embert is megfertőzheti és védtelenné teheti? Ezek a kérdések már itt fölsejlenek, majd a Bűn című regényben, a Villámfénynél című drámában a gondolkodó ember lelkiismereti problémájává nőnek.

"Az országot csak az intelligencia és a gazdálkodó osztály ... kooperációja mentheti meg. Szervusz, édes magyar testvérem - mondja a Bodnárnetban a bálból hazatérő társaságban lévő lámpavívő fiatalember és megakarja ölni Jánost, a cselédsorba élő parasztleányt, de az határozottan tiltakozik: "Tisztuljon előlem." /156/ Mi és ki menti meg az országot? - kérdezzük Németh Lászlóval az Erzsébet-nap lehangoló tablóképét nézve. Az 1940-46 között írt Erzsébet-nap "a gazdag parasztság társadalmi erkölcsi hanyatlását tárja fel. A Varga családon keresztül a gazdag parasztság "kórtani atlaszát" adja. /157/ A darab története röviden: Jóska bácsi, a nyugdíjas tanár hazalátogat falujába és testvérének, Vargánének viszálykodó népes családját egyetlen napra, egy Erzsébet-napra össze akarja békíteni, hogy nénye ne abban a tudatban haljon meg: minden széthullott; legyen egy kis

öröme. Vállalkozása kudarcba fullad s majdnem gyilkosságba tor-
kollik.

Hogyan lett egy gyönyörű családból, melynek egész Mezőföldön alig volt párja, tizenöt év alatt csupa betegség, rom ? Ezen tűnődik a Doktor, amikor Vargánétól távozóban összetalálkozik az éppen érkező Jóska bácsival, akinek elmélete szerint: "a családoknak is föl kell bomlaniuk, mint az embereknek..." A Doktor, aki kívülről és másképpen szemléli őket, másképpen diagnosztizál: "mindenük megvan, csak célt nem látnak maguk előtt. Elpusztítja őket a jólét... A jólétet még nehezebb elviselni, mint a szegénységet.../158/

Németh Lászlót élénken foglalkoztatta az a viszony, mely a parasztságból /a népből/ fölemelkedett, tanult, értelmiségivé vált embereket kötötte ahhoz a közösséghez, amelyből jöttek. Közvetlen példaként apja állt előtte, aki ápolta a rokoni kapcsolatokat. Az író gyerekként így került be egy olyan nagy családba, mely áradó bőséggel kínálta számára a feldolgozandó élményanyagot. A hajdani Erzsébet- napokra visszapillantó Jóska bácsi eszme-futtatása, közbeszólásokkal tördelt monológja, tulajdonképpen egy miniatűr családtörténet, amelyet azért iktatott be az író, hogy tudjuk mihez viszonyítani a széthullott, az új feladatok befogadására alkalmatlan családot, melynek korábban élt nemzedéke a telkes jobbágyi sorból küzdötte fel magát a falu élvonalába, s a falu-köztársaság minden posztján e nagy családba tartozók voltak; az előző nemzedéknél többet tudtak gazdálkodásról, közügyekről, a világ dolgairól... Testvérbátyja már kényelmesebben élhetett mint apjuk: pincézett, vadászott, gyülesezett... "Mintha Széchenyi István jólétre buzdító szózata az ő

idejűkre, a kilencszázas évekre ért volna le a volt úrbéresekhez: nemcsak ők hivatták polgároknak magukat, de én magam is - mondja Jóska bácsi az egybegyűlt rokonoknak - egy új, hiányzó parasztpolgárság uttörőinek tekintettem őket. Most mintha ez a szellem tört volna meg. A polgári élet külsőségei megvannak, de az ő polgárerkölcüknek mintha nem volna folytatása. Pedig most is hívják a vállalkozót az új idők. A középbirtokok helyett most ezerholdas uradalmak kerülnek szétszétásra. /1946-ban fejezte be a darab irását !/, a fiatalok gyümölcstermesztésről, kert-Magyarországról beszélnek"... Közbeszól Jani, Vargáné nyomorék fia: "Az is bolond volt, aki kitalálta."/159/

Az Erzsébet-nap a válságba került, megújulni képtelen, önpusztító gazdag paraszti család képlete. A gyűlölet gyűlöletet indukálhat, de nem erről van szó. A fékezhetetlen, kiapadhatatlan indulatok mögött valóságos érdekek húzódnak; a létért való küzdelem, amelyben a testvér is ellenfél, nem lehetséges a szövetkezés. Jólétük, amiről a Doktor beszélt, viszonylagos jólét. A tanár - akiben nem nehéz fölismerni a modellt - az író édesapját, megpróbálja visszaforgatni az idő kerekét, s ha csak egy napra is, újra látni azt az összetartást, szeretetet, amely erőssége, felhajtó ereje volt ennek a családnak. A drámai mű magja tulajdonképpen e vállalkozás illuzórikussága; nem lehet eljátszani a szeretetet, az összebékülést, a haldokló matriarchának nincs már hatalma gyermekei fölött, akik egymás közelébe kerülve még jobban taszítódnak egymástól. A szinpadi hatás kedvéért előkerül a kés, vér folyik, de a tragédiát az összetartozásnak és a szeretetnek tökéletes hiánya jelzi, ennek a betege Vargáné is, s enélkül nincs család, közösség, s emiatt a nemzet

jövője is bizonytalanná válik.

A kor valóságából, hétköznapijaiból a rossz közérzet, a rossz álmok nyomasztó élménye is beszüremlik a drámákba. Az öreg Bodnár "mióta él, rosszat álmodik"; Cica /Bodnár Péter menyasszonya/ mostohája "még csak harminckét éves, s már nem is mosolyog"; Vargáné Bözsike lánya, akinek a férje gépkocsivezető a gróféknál, "csupa elégedetlenség, nem alszik, porokért jár" az orvoshoz, szemhéja ugrál, néha az arca is...

Németh László, aki belülről, beavatottként ismeri a falut nem fogadja el a nemzethalál falnagytított képét. A pusztulás, az egyke riasztó tényeiből nem ezt következteti ki, ezért fordul szembe azokkal a "falukutatókkal", akik divatból vagy felszínességből eltúlozzák, összezavarják a valóságos tényeket. A Pusztuló magyarok nem komor dráma, hanem vígjáték - ha úgy tetszik gúnyirat. Ebben a drámájában azt ábrázolja, hogy a falu népe egészségesebb és józanabb, mint azok, akik tudományosan "tanulmányozzák". Sírásó - telitalálat ez a név ! - a fanatikus kutató megérőszakolja a magyar valóságot. A látottakat-hallottakat torzítás nélkül a bölcsészlány, Viola képes befogadni, megbarátkozik a riasztónak bélyegzett faluval és az ott élőkkel, mivel alkalmasabbnak érzi magát "az élet, mint a halál tanulmányozására." /160/ Konklúzió: a valóság meghamisítása zavart és fölháborodást kelt. Ebből a drámából kiolvasható a valóság tiszteletének igényét. Tiszteletének és ismeretének kettős igényét.

VI.

Kelepcéből kiáltó lelkiismeret
/Villámfénynél, Cseresnyés, Papucshős/

"Abból a kelepcéből kiált, amelyet a dráma és legenda című előszó jellemez: a Villámfénynél, Cseresnyés, Győzelem; velük tart rokonságot a Papucshős, Mathiász-panzió s kora történeti drámái a VII.Gergely, a Bethlen Kata-trilógia első része" - írja Németh László a Szerettem az igazságot bevezetőjében.^{/161/} /Kocsis Rózsával egyetértek abban, hogy "a 30-as évek legjellemzőbb, egyszersmind legértékesebb társadalmi drámája változatlanul a Villámfénynél, a Cseresnyés és a Papucshős."^{/162/} Hozzáteszem: a VII.Gergelyben ugyanugy mint később keletkezett történeti drámáiban, koráról mondott véleményt, közérzetéről vallott, társadalmi gyökerű szenvedéseit tárta fel. Benedek András dramaturghoz írott levelében az író azt fogalmazza meg, hogy 44 előtt írt-fogant drámájának - történetüktől elvonatkoztatott - közös téméja: "a munkájába temetkezett, a politikától huzódó vagy éppen undorodó ember, akinek az ajtaján, vagy mondjuk lelkiismeretén egyszercsak kopogni kezd: nem a Politika, hanem a Tarthatatlan Közállapot, mely ezt a nempolitikus embert is valamilyen félig erkölcsi gesztusra kényszeríti."^{/163/} A Bűn című regény és a Villámfénynél megírására a 30-as évek magyar közállapota kényszerítette az író, aki össze tudta egyeztetni szellemi igényességét a nyitott-szemmel-járással. Mindezt a Tanu-években leírtak

igazolják: "Az ember, mint mindenből, a környező nyomorból is annyit birt el, amennyit megszokott... Engem a rohamosan nyomorodó nyomor kezdett megviselni. A szociális nagylelkűsködést mindig megvetettem. Azt az okoskodást sem fogadtam el, hogy mert sok a szűkölködő, nekem is le kell tenni a magam szerszámát - s küzdenem a szűkölködőkért. A társadalmon mindenki ott segíthet csak, ahova képességei állították... Ez a sebes, vízárszerű nyomor azonban más volt. Ha pályámból nem is vetett ki, megnövesztette fogékonyságomat minden iránt, ami a közcsapásra segít, s tőlem sem egészen idegen."/164/ Németh László társadalmi drámáinak lázadó hőseitől a kritikusok töhbnyire azt kérik számon, hogy miért nem cselekvőbbek és lázadóbbak, de azt nem veszik észre, hogy milyen áron mozdultak ki abból a közönyös állapotból, amely környezetüket jellemzi, s mindezt azért tették, mert humánusabb világot akarnak maguk körül, de sem politikussá, sem forradalmárrá nem válnak. Az egyik korabeli kritikus /Schöpflin Aladár/ a Villámfénynél tartalmát röviden eképp foglalja össze: - "Egy ember - a darabban vidéki körorvos - nem bírja ki, hogy kellemes jómódban, anyagi gond és nélkülözés nélkül él, mialatt az emberiség tömegei nyomorban, szenvedésben pusztulnak el. Végősig érzékeny lelkiismerete nem bírja el a társadalmi igazságtalanságot s lassan megéri benne az elhatározás, hogy szakít eddigi életével, elhagyja családját, állását, környezetét és elmegy a koldusok orvosának, maga is részt kérve a koldusok kenyeréből."/165/ Nagy Imre körorvos szó szerint így mondja: "a szegények doktora leszek..." Vajon miért szinonimája a szegénynek a koldus a Nyugat jeles kritikusának szótárában? Egy kis torzítás, egy kis hangsúlyeltolódás a konklúzió megalapozásához? A "leg-

problematicusabb színdarabok egyike amiket láttunk" - írja és a színmű érdemét abban látja, hogy az író "szüntelenül és gyötrőn érzi az élet felelősségét, nem tud belenyugodni a szükséges megalkuvásba s lázas izgalommal vergődik abban a hálóban, melyben a család és társadalom kényszerei és a saját túlméretezett prófétai vágya hajtja bele. Sajátságos önkínzó erkölcsi radikalizmus ez, amelynek a polgári józan ész ellentmond és szépen találja."/166/ A polgári néző 1938 tavaszán csak egy fantasztát, egy túlméretezett vágyú prófétát látott maga előtt a színen, aki szépen kivonul a jóléteből és a családból, mert képtelen megalkuvásra ? Nem mindenki így látta. Hámos György az Új időkben elismeri, "hogy ilyen fiatal és követelőző hangot már rég nem hallottunk magyar színpadon, s ha vitába szállunk is a darabbal, az nem vitás, hogy a drámát helyes és üdvös volt előadni."/167/ A nagy kortárs, Móricz Zsigmond egyértelműen lelkesedett. "Móricz Zsigmond nagy témája mégis a házasság volt - írja Németh. - Az igazi, nagy házasság-szenvedők közé tartozott, akinek az élet a házasságban kezdődik, s ott is lesz haláltusává. Erre célzott az egyik színházi lapban a naplója: "Villámfénynél. Mi az oka, hogy az ember semmiben oly nagy örömet nem tud találni, mint a rokon gondolkodásban ? Ellenpróbája: a nem rokon gondolkodású. /Milyen remek darab a "Villámfény". El vagyok ragadtatva: Németh László rokon gondolkodású."/168/

Sőtér István 1958-ban azt írja erről a drámáról, hogy "konfliktusai mindmáig a legélesebbek" és "dialógusaiban a drámagyűjtemény legjellegzetesebb, leginkább feszített szenvedélyei csapnak össze..."/169/ A mű nem esztétikai értékei közt említi azt, hogy a Puszták népe mellett az értelmiség szociális fele-

lősségérzetének ébredéséről a legtöbbet közölt a harmincas években", valamint azt, hogy "ez a dráma még teljesen mentes az utópiától..."^{/170/} Az Utolsó széttekintés bevezető írásában - 1980 -ban viszont ezt írja, hogy a társadalmi drámák "némelyike /pl. a Villámfénynél/ a maga korában meglepetésként hatott, ma-napság mindinkább "irodalomtörténeti"értékké válik. /Hasonló átminősülést még olyan nagy drámairóknál is megfigyelhetünk, mint Ibsen, akinek nem egy drámája ma már aligha "önerejéből" áll meg a színpadon."^{/171/} Az író maga is szembenézett azzal, hogy "a társadalmi dráma minden műfajközt a legkevésbé áll ellen az időnek." S a "miért?"-re választ keresve, úgy véli: "A regény a jelen történetét adja, s azt idővel mint a múlt képét szemlélhetjük, a dráma a jelen társadalmi indulatait, s ezekben nehezebb beleélni magunk. Valami többletnek kell a társadalmi drámában lennie, ami általános, korfölkötti érvényt szerez neki."^{/172/} A kérdés tehát az: van-e "korfölkötti", azaz: általános emberi a társadalmi drámákban? A legjobbakban mindenképpen megtalálható ez. A család válsága a 80-as évek magyar valóságát is áthatja: az elgépiesedett tömegmunka és a minőségi munka ellentéte, a minőség, nemcsak mint eszmény, hanem sürgető körkövetelmény, nem aktuális-e /?/; nincs-e szükség szociális érzékenységre, közösségre orientált lelkiismeretre ma is /?/; a vállalkozás, a kert - mint az önmegvalósítás egyik formája - nem élménye-e a ma élőknek is /?/; és az utópia, vagyis elképzeléseink túlméretezése, a valóságnak nehezekektől való erőszakolt megszabadítása nem fenyegeti-e a mai jövőtervezőket? Ha mindehhez hozzávesszük: multunk - a két világháború közt történtek - megismerése iránt növekvő az igény, akkor Németh László drámái egyelőre - úgy vé-

lem - nem válhatnak kevesek szellemi táplálékává.

Milyen 30-as évekbeli társadalmi problémák sűrűsödnek a Villámfénynél című drámában? Elsősorban a jólét és a nyomor közötti növekvő ellentét, mely a középosztály legjobbjában szociális felelősségük átéléséhez, büntudathoz vezetett. Kezdjük azzal, mely dezilluziót keltett a harmincas évek közepén a gondolkodó, a közösségre figyelő s morálisan érzékeny értelmiségiek /középosztálybeliek/ körében. Gömbösről, reformigéreteiről a Villámfénynél két szereplője - Béla, a jegyző, aki hivatalánál fogva is a rendszer védelmezője és Imre a lázadó körorvos - eltérően vélekedik. "Béla ujságot tereget maga elé, Sata és Imre árván maradnak a kiosztott bridzskártya mellett. Mit gondolsz, Imre, ez a Gömbös betart ebből valamit? Imre: Amennyit te a daalegyleti beszédből. Béla: Ne mókázz. Ő komoly közéleti férfi. Hogy én megígérttem az útkövezést? Azt minden épeszű ember tudja, hogy az utakat nem én töltetem és nem én köveztetem. A Harapdel völgyre azonban mindenki haragszik, mert ott, ha megcsördül a lőcs, csakugyan elharapod a nyelved. Annak öröme, hogy a daalegylet ötevenéves, miért ne bátorítsam én őket azzal az újabb ötven évvel, amikor a Harapdel föl lesz már töltve... Mit tudok én, viadukt visz rajta át. Csak feltöltik egyszer s akkor: lám a vén Bakos megjósolta a daalegyletben. Jobb ha bíznak, mint ha nem bíznak. A hangulat is szebb, a fék is jobban fog. Ugyanígy van a póttadóval. Elengedhetem én? De a polgár azzal ment haza a főjegyző már elengedné. Imre: No, hát a Gömbös is így okoskodik. Béla: Csak neki nem szabad. Ő fönn van, róla tudjuk, hogy betarthatja. Imre: Éppugy mint te. A te utadhoz ő kellenne, az ő utjához meg te. S mi mind, ő is, mi is daalegyleti emberek va

gyunk. Borral töltünk, hanggal kövezünk."/173/ Németh László az "Uj Szellemi Front" kudarcára utal. "A te utadhoz ő kellene, az ő utjához meg te." Füstbement reformterveiről sem hallgat, a jegyző mond ítéletet felettük. "Béla: Jánosháza barackot exportál. Nagykőrös uborkát. Mi dádiak nemeslelkűséget és szívkorházálmo-
kat... Az ilyen ábrándozást nem elnézik, sőt, közköltészen tá-
mogatják. A fiatalokból kihuzza a társadalomjavító hóbortokat,
mint pattanás a zavaros kamaszvért. Egy-két év múlva belátják,
hogy bolondság volt, s minden nagyobb baj nélkül átestek az
eszmés életkoron."/174/

A valóság föltárása, a falukutatás nagy lendületet kapott a harmincas években. A Pusztuló magyarok témakörének magja már ebben a műben kezd csirázni. A bajtársi egyesület lapját képviselő Határvári Árpád tekinthető a felszínesen tájékozódó, könnyen befolyásolható egyetemi ifjúság megtestesítőjének, aki az "Egy körorvos naplójá"-nak írójához hízelgő mondatokkal férkőzne közel, s egyben ujságja számára véleményt kér a "helyzet"-ről: "A mester könyve megrázta a magyar ifjúságot. A falu problémái egészen új színben állnak előttünk." A körorvos válasza egyben Németh László véleménye is: "egy férfinak egy megrendülés elég egy életre. A mai ifjúság azonban vasárnap autóbuszt bérel, s kimegy a vidékre megrendülni. Nyaralóhelyeink nem is üdülő-, hanem megrendülő helyek. Külön ügynökök hajtják fel s adják tovább, mint lóversenytippet: Halló ! Zalában van egy község, ahol feleannyi magyar él, mint ötven éve ! Sokkal több nemzethalált hozhat fel onnan, mint Baranyából."/175/ A valóság föltárása nem válhat öncélúvá, divattá. Valamit tenni kellene, de Nagy Imre tudja, az a baj, hogy a fiatalok "nem értik, milyen erkölcstelen egy gon-

dolat, mely csak a fejben virágozik."/176/

Nagy Imre rokon a Bűn című regény dr.Horváth Endréjével, az "ur"-ral, aki egyre gyötrőbben érzi, hogy bűn jóllakottnak lenni, amikor mások éheznek, bűn villát építeni a Rózsadombon, amikor sokan szabadban kénytelenek tölteni éjszakájukat. Mit tesz ? Egy ideig gyötrődik a "kelepcé"-ben s mivel lelkiismeretét megnyugtató megoldást nem talál: öngyilkos lesz. Nagy Imre nem a halált, hanem a megtisztult s egyben nehezebb életet választja, amikor kivonul a polgári családból, hogy a "szegények doktora" és "a kétségbeesés farkasa" legyen. Ezt a nehezebb vállalni és nem a fizikai megsemmisülést. Németh Lászlót élete végéig gyötörte a tudat, hogy megalkudott a polgári családdal és az őt körülvevő jóléttel, mely ellen puritán életmódjával hadakozott. 1943. január 26-án naplójába ezt írta: "Én le akarom menekülni velük - családjával, leányaival - a népbe..., de felesége "nem engedett a házából, rongyaiból..."/177/ Jóval később, 1966. június 29-én pedig ezt jegyezte be naplójába: "Harc a jólét ellen. Ha azt nézem, mi volt a legnagyobb bűn, amelyet pályámon elkövettem, nem annál állapodok meg, amiért büntetnek, hanem hogy a jólét elleni harcot elvesztettem. Ilyen nyomorult, pusztuló népnek írója csak szegénységben élhet. Helyesen éreztem ezt, amikor először szálltam szembe a körém rakódó jóléttel. De a Törökvész úti ház inkább csak látszat volt, aránytalan keret, amelyet úgy kellett kikoplalni, s én, miután magamra találtam, mindent elkövettem, hogy ledörgöljem, amikor pedig állandósulni kezdett volna - a sors letépte s olyan szegénységbe taszított, amellyel minden magyar meg lehetett elégedve."/178/ Ez a morális lázadás végigkíséri a Németh László-i életművet, s

életét is... havi tízezer folyik el körülöttem, többszöröse egy munkás jövedelmének. Az, hogy magamat, amennyire lehet, kivonom ebből a tékozlásból, nem változtat azon, hogy felelős vagyok érte. Munkásságomnak ez veszi hitelét, ez választ el azoktól, most, a legvégén, akikért éltem."/179/

A Villámfénynél Nagy Imréje csak úgy tudott önmagához, igazságérzetéhez hű lenni, hogy elhagyta családját, lemondott a vagyonról és eltiltotta magát attól, akit szerethetett volna. A polgári család természetrajzának sűrítményét megtekinthetjük a drámában. Nagy Imre "szerzetese" volt kezdetben a házasságnak, tizenkét év után - "egy karcsú test villámfényénél" - döbben rá: "mi ketten nem is vagyunk házasok." A férfi és nő vitájában mindkét fél érvei súlyosak: Anna: Elláttam a házadat, gyarapítottam a birtokod, felneveltem a gyerekeid. Imre. És magára hagytad a lelkeket... Anna. Kár cifrázni...Közönséges elhidegülés... Imre.Én nem úgy fogtam föl a házasságot, hogy fölmelegedhettem vagy elhidegülhettem benne. Legfeljebb fölmelegedhettem vagy elzülhettem... Anna. ...Ismertél engem, mielőtt elvetted. Tudtad, kinek a lánya vagyok, láttad a hozományom... Imre. ...Valóságos nulla voltam, amikor apád a megyei ember alkalmazott. Adott egy lányt, egy körorvosságot s száz hold földet. Így mondjuk: adott. Valójában belehelyezett egy feudumba, amely egy asszonyból, egy körorvosságból és száz hold földből állt. Szabad volt szolgálnom őket... tudhattam, mire vállalkozom, de én nem tudtam.../180/ A jólét, a polgári család kelepcéjébe került ember nem válik politikussá és forradalmárrá. Azok közül való, akiket "az igazságnak bottal kellett fölvernie ! Ezt mondja a körorvos Árpádnak /az ifjúságnak ?/, aki rákérdez:

"Mi az igazság?" A válasz megmagyarázza a lázadás okát.

"...itt hamis játék folyik...magamnak túl könnyen ment a boldogulás. A feleségem családja kitett egy állásba, s ott rázmúdult, amiért küzdeni akartam. A körülöttem élők, mint valami sártóba, homlokig csúsztak a nyomorba... Olyan szerencsétlen korban születtem, amikor a társadalom rendjét nem fogadhatjuk el úgy, mint a természetét."/181/

A dráma előterében a polgári család áll, méghozzá kettőzötten: az orvosé és a jegyzőé. Kettejük különbözősége erkölcsi természetű: "Nagy Imrét az erény veti szét, Bakós Bélát a paráznaság."/182/ A társadalmi pólusok közti feszültség látványosan nem jelenítődik meg, csak jelzésszerűen: "A zsellérek répán élnek, a gazdák tönkremennek, a körorvosról azonban gondoskodik a megye és a halál..." A lent és a fönt távolodik egymástól: "...az egyik főispán körlevélben óvta a jegyzőket a szemérmetlen földvásárlástól...Húsz éve tart ez az állapot: az országban nem lesznek tisztviselők és földbirtokosok, csak tisztviselő földbirtokosok, mint a hűbérvilágban."/183/ A középosztály ítéletét az ingyenredeléseket tartó orvos felett a jegyző mondja ki: "Egy deka lelkiismeret a mi helyzetünkben mázsa árulás."/184/

A Horthy-korszakról egy becsületes ember lelkiismereti vívódásán átszűrve fest képet a dráma. A nyomor, s az az erkölcsi légkör, mely ezt természetesen tartja, s a lázadást pedig árulásnak, jól jellemzi a középosztályt, mely nem volt alkalmas a társadalmi reformok vállalására, a valóság előtt pedig illuzókba menekült. Szerintem Nagy Imre csak a középosztályból vonul ki és nem a társadalomból. A szegények közé, a nép közé igyekszik, azok életformáját választja, akiké a jövő. "Már rég maguknál vol-

na a helyem" - mondja a harmadik felvonás végén. Ez a helyváltoztatás cselekvés, tettel igazolt tiltakozás, morális lázadás.

Kocsis Rózsa tipológizálása szerint a Villámfénynél az eszme érvényesítésének drámája; a Cseresnyés - a megvalósult, - a Győzelem az elfojtott és a Mathiász-panzó pedig az elhagyott eszme tragédiája; a Papucshős viszont az erkölcs tragikus komédiája. Az író gondolkodói nagyságát látja abban, hogy "a valóság közegébe merte vetni legkedvesebb eszméit is."/185/ A Cseresnyés című dráma ugyanis minőségyszocializmust előkészítő farmot - a Kapások-ban utópisztikusan megrajzolt telephez hasonlatos közösséget - a támadás, a felbomlás állapotában mutatja be, szembenézve tervének gyengéivel, azaz: a valóságos erőviszonyokkal.

Az író erős valóságérzékére vall az, hogy a darab témája a telep összeomlásának története; az elképzelés és a valóság szembesítése. A kert eszméje és az idegen eszme - Rudi és Cseresnyés vitájában - már az első felvonásban összeütközik. Nem csak kívülről bomlasztják a telepet. A dráma nyitójelenete: Pali, a zsellérfiú elmegy, hűtlen lesz. Ehhez szorosan kapcsolódik Péter, a kubikos és Klára, a középső lány jelenete. Ellenérzését Péter sem titkolja és Klára kérdésére, miért nincs mackóban, dacosan vágja ki: "mert gyűlölöm ezt a vászonba szabott hazugságot."/186/ Nem az ügy, a telep, hanem Klára miatt marad. Rudi, a németországi tanulmányúton járt egyetemi tanársegéd, a kor szellemével fölverte szembe Cseresnyés elképzeléseivel - szerinte - rögeszméjével. "Mi egy gyufaskatulyában lakunk, meg kell ismerni a szivarodobozt. Ma a nagy népek az igazi mesterek. A

nagy tömeg adja a nagy embert, a nagy ember szabja rá a nagy tömegre a nagy szervezetet. Ki kell menni oda, hogy az igazi lehetőségekről és az igazi feladatokról fogalmunk legyen."/187/ Rudi azt az elvet képviseli, amely ellen Németh László elméleti írásaiban - a Kissebségben című röpiratában - küzdött, tudniillik mi mindig idegen receptek szerint alakítottuk életünket. Vele szemben védi Mihály makacsul a maga eszméjét. "Nem gondolja, hogy egy nemzetben mindenféle embernek kell lenni? - kérdezi Ruditól. - Olyannak is, aki a katasztrófára készül...Nevelőre. Aki a megpróbáltatás számára csinál lelket."/188/ Amikor a második felvonás végén kiutasítja Rudit a "kert"-ből látszat győzelmet tud csak elérni. A legkisebb lány Tinka - aki legkevésbé kötődött az eszméhez - s a felesége elhagyja a telepet. Ez további bomlást idéz elő. A középső lány - Klára -, akiben a hűség és hűtlenség az eszméhez, a telephez fele-fele részben oszlik meg, nem tud határozni, kihez kötődjék a fészkezhagyó anyához, vagy az eszme megszállottjához, aszkétájához, apjához. Éppen ezért az igazi vívódó hős Klára és nem az apja. Megrendítő gyötrődése öngyilkosságban lel véget. Halála nem csupán az apát teszi reményvesztetté, hanem teljesen szétzülleszt a Cseresnyést. Mindenki menekül. A dráma íve ezzel véget ér, de a darab nem. A Cseresnyést 1939-ben írta, 1942-ben - botrányos körülmények közepette - mutatták be. Az író nem csak a külső veszély, a hitlerizmus ellen tiltakozott, hanem egy kis reménysugárt is megcsillantott a végén. Egy szép álmot összeomlott, nem baj, "éveink előlről kezdődnek", lesz "új fészkealj"...vagyis: a küzdelmet nem adjuk fel.

Téves az a fölfogás, épp a dráma befejezéséből következően

nem igaz, hogy az eszme bukásának lennénk tanúi a Cseresnyésben Cseresnyés Mihály vállalkozása a külső bomlasztás, a belső gyengeség, az ügyvel való nem azonosulás miatt kudarcot vall. Ez Cseresnyés személyes tragédiája, de az eszme - ügyes irói fogással nem benne, hanem legidősebb lányában Margitban testesül meg. Amikor édesapja a kudarc súlya alatt összeroskad, és már-már hűtlenné akar válni a kerthez, vagyis ahhoz, amire életét tette fel, s nem hisz abban, hogy van értelme tovább folytatni a magára vállalt feladatot, akkor Margit adja vissza hitét és reményét. "Erős léleknek: a csapás elhatározás. Tőled tanultam, hogy akármekkora sűjtött hozzád a sors - ami a fejsze alól elsűkül szikrázott föl: mindig egy új terv daca volt. Amelyik nap két újszölőt ikerfiad meghalt, azon az éjszakán fogant meg Cseresnyés." /189/ "Te tulságosan én vagy - mondja Mihály lányának. - Szinte anya nélkül ugrottál ki belőlem, mint Minerva Zeusz fejéből; nincs hozzád keverve a szerelem emléke." /190/

Péter, a kubikos, a nép szókimondó fia a farm legrégebb lakója. Mihály mondja: "darabos tiszai kubikosként jött, akit pesti útépitésnél szedtem föl, ahol hétköznapi uborkába, vasárnap pedig emberbe szaladt a bicska. Három év alatt úgy közénk forrt hogy ma, ha a telep fundamentumába nézek: nem magamat, hanem őt látom; ő ad hitelt a dolgainknak. Amit én csömörlött urként keztem, a amin mindig rajt lesz az intellektualizmus szaga - úgy remélem, ő teszi végleg magukévá." /191/ Péter nem hitből, hanem szerelemből marad a farm összeomlásáig, Klára öngyilkosságáig. Hiába tárja fel érzelmeit: "...Én nem hiszek ebben a Cseresnyésben, Klára. De ha fel tudja áldozni magát; nem értem, hanem azokért, akiket szeret - hát én is elárulom azokat, akik közül jöt

tem, s a megrontott véremmel ragasztom meg ezt az elrepedt álmovárat,"/192/ Klára nem tud társa lenni Péternek; vagyis: az urilány és a parasztfiú közötti távolság az új közösségben sem hidalható át. Klára szerint: "Cseresnyésnek nincs szüksége ilyen áldozatra."/193/ Hogy miért nem jön - nem jöhet - létre az új osztály, melyet Németh László a parasztságból és az értelmiségből vélt összeötvözhetőnek, azt is Pór Péter mondja ki: "a népet nem lehet megajándékozni. A népé az, amit kivív. Millió Cseresnyés s a legszebb lelki alamizsnáskodás sem pótolhatja azt a pillanatot, amikor a kormon és romon át egy kisémmizett ember a szabadba tör fel magát, s feldicsekszik a felhőknek: elzavartam őket. Ami az övék volt, eztán az enyém lesz."/194/ Ez a pillanat "kormon és romon" át eljött; a fölosztás nagy történelmi pillanata, az új honfoglalás. Cseresnyés álmvilágából, utópisztikus színezetű alakjai közül kiválik józanságával, egyenes-ségével Péter. Bizonyítja alakjának megformálása, hogy vérbő modellek élményéből gyúrta az író.

Cseresnyés Mihály alakja a Villámfénynél Nagy Imréjéhez viszonyítva szürkébb és elnagyoltabb. A feleség és a férj közötti ellentét sem olyan kidolgozott, mivel nem ezen van a hangsúly. Mihály a közélettől való visszavonulását politikai indokkal magyarázza. "Beleláttam az ország eresztékeibe". Szemben áll tehát a fenálló rendszerrel, nem a jelen érdeklő elsősorban, hanem az "új világ" alapjainak lerakásával foglalja magát el. Mindez pótcselekvés az ellenfél, a telep bomlasztó Rudi "szemüvegén" át nézve."...mi más ez a Cseresnyés, mint egy szép Diogenész-hordó: a dongája gyümölcs, az abroncsai inda, de azért csak buvóhely. Egy kiváló ember buvóhelye a kötelesség elől."/195/

A vita oka természetesen az, hogy eltérően értelmezik a kötelességet. Az író épp a szigetre vonulást jelölte feladatául hősének, ezzel ért egyet, tanulmányíróként emellett érvelt. A szigeten meghuzódva a magyarság legjobbjai az igaz-jövő csiráit kifejleszthetik és megőrizhetik az őket körülvevő tenger támadásaitól. Ennek életerejében a tanulmányíró nem kételkedett. A drámában viszont az összeomlás egyértelmű és elkerülhetetlen. Ez azzal magyarázható, hogy a veszélyt fölmérte és nem értékeli le, s épp ezzel emeli meg a Cseresnyés Mihályok feladatának értékét. A befejezés is ehhez igazított. Az írói szándék 1942-ben nem lehetett defetista.

De hogyan értékelte a korabeli szinikritikus Kereszturi Dezső az írói szándékot, végeredményt és befejezést? "A telep szétbomlik s ha Németh Lászlót csak a tragédia szép íve érdekelte volna, üszkös romai maguk alá temetik a kiégett hőst is. Ehhez azonban tulságosan is kedves neki a megváltó kert-élet eszméje. Kitér tehát a művészi szerkezet parancsa elől, s a drámai feszültséget optimista befejezésben, majdnem azt mondhatnánk: happy endben oldja fel: a telepen újra kezdődik az élet. Érzésünk szerint itt történt az első hiba: Németh László egy az eszmék dialektikájára felépített tétel- és programdrámát párosított össze egy szép és tisztaívű emberi tragédiával. De csak összepárosította, legfeljebb összeforrasztotta őket, a szétváló elemeket összeolvasztania, s az ötvözetből egységes művet öntenie nem sikerült. Nem utolsó sorban azért, mert tulságosan erős és még személyes megindultsága, a lírai érdekelttség, hogysesem alakjait egyértelműen formázhatná meg." /196/ Kereszturi Dezső jogosan kifogásolja a továbbiakban a főhős raj-

zának erőtlenségét is. Nem tudta a főhősben sűrítetni azokat az erőket, amelyek összetartanák a drámát.^{/196/} A kérdés adott: ha mindenáron belesűrítette volna, akkor milyen tévedést kérnénk tőle számon? Eltúlozta, emberfelettivé tette? Nem kétséges, utópiát jelenített meg a háború kellős közepén, egy szép és tragikus végkifejletű álmot, de valóságérzéke, - ismerete megóvta a hamis illuziókeltéstől. Főlidézte a hitlerizmus veszélyét, tiltakozott ellene, s a dráma általa jól ismert műfaji követelményét szándékosan megszegve odaillesztett. happy enddel azt sugallta: Cseresnyés összeomlott, de romjain mindent, ha másképpen is, újra kell kezdeni.

"Sóhajtság inkább, mint darab" - írja Németh a Győzelemről, mely 1940 karácsonyán keletkezett. "Az egyetemi tanár apát, aki rég föladta, családjába, betegségbe temette ifjúkora kedves gondolatait, kisebbik lányának váratlan szerelme az okos népfőiskola-szervező parasztfiú iránt ragadja ki a balatoni villából meghalni, de a fiatalokon át mégiscsak győzni, a népfőiskolává alakított rozoga majorban."^{/197/} A "sóhajtság" lényege: de jó lenne, ha az értelmiség és a parasztság egymásra találna, megújulhatna. Az apa "végredelelete" épp ezért a következőket hagyja a fiatalokra: "Semmit se tartsatok meg a világból a jövőn kívül: az az egyetlen vagyon, amihez érdemes ragaszkodni."^{/198/} A jövőképet azért erősíti föl, mert a jelennek, "az egész világnak el kell pusztulnia."^{/199/} A háború várható következményei az özönvíz víziójában jelenítődnek meg, a fiatalok számára a házasság: "bárka". Sántha, az egyetemi tanár bizonyos abban, hogy lánya nemcsak a maga, hanem ősei sorsát is megtalálta osztályából való kitöréssel. Sánthát körülölelő középosztálybeli

család millióje és az okos parasztfiú környezetének és terveinek megjelenítése kiválik realizmusával a sóhaj-világból.

"...nincs boldogtalanabb, mint két ember, aki nem érti és nem szereti egymást. Azok a halálban is csak csodálkozva nézhetnek egymásra."/200/ - mondja Sántha feleségének. Mindennél "mélyebb vétek, végzetesebb elkarhozás..., amikor jó érzésekből lesz hí-nár..." /201/ Ács Lajos, a népfőiskola-szervező "tisztá talajon" áll; "ravasz és óvatos... úgy gyűjti s félti az erkölcsi vagyont, mint paraszttársai a pénzt vagy a földet..." /202/ Ágnes mondja: "... vigyáz, hogy mindenben paraszt maradjon." /203/ Lajosnak határozottelképzelései vannak a földosztásról. Bérlőszövetkezeti káeftét akar. Ennek "első előnye, hogy azt veszem be, akit akarok. Szóval hatalom. Másodszor, innen a majorból központilag végzem a művelést. Szóval: új módszer. Én szabom meg, hogy ki mit termeljen, persze amit jól el tudok adni. Ha beüt, kivesszük [t.i. a földet] attól a boldogtalan egyháztól száz évre. Erre is van már konspirációnk: egy kis elméleti ködösítés. Az lesz a földosztás az Ács Lajos szisztémája szerint... A központi nagy közös föld, s a kisemberek házi majorsága." /204/ A földosztás eme víziójában nincs ugyan semmi forradalmi elem, de utólag igazolható racionális mag mégis található, méghez a szisztémában: ez a közös gazdaság és háztáji egymásra utaltsága; az, hogy a kettő kiegészítheti egymást.

Németh László a "II. Józseffel a sárig tartó betegségre, a Papucshősben arra a kiszolgáltatottságra" rendezkedett be, "amelybe a másik emberhez fűző felelősségérzet ejti az érzékeny lelkiismeretet." /205/ A téma örökzöld: férfi és nő viszonya a házasságban. De ez a viszony nagyon is korhoz kötött, méghez a.

a Horthy-korhoz és a középosztály látteleletét világítja át egy családon keresztül. Az irói szándék szerint: "A Papucshős a belátás s az önfeláldozó szeretet hőjét mutatja be a szánalmas régészben, a robotos kenyérkeresőben, a nevetést a nevetők ellen fordítva? így bántok el vele, híres keresztények, ha egy igazi keresztény akad köztetek."/206/ Nem a vallásosság és a hitetlenség, hanem az erkölcs és az erkölcstelenség, érték és értéktelenség, önzetlenség és önzés párhuzama vonul végig a darabon. "Van egy minimuma az emberi méltóságnak, anélkül senki sem élhet... én sem" - mondja Holly Sebestyén, a "robotos kenyérkereső", aki eredendően azért védtelen és kiszolgáltatott a családjában és a társadalomban, mert a legkülönb közöttük, mert felelősségét, család iránti kötelezettségeit abszolutizálja. Sem a család, sem a munka nem ad számára megkönnyebbítő örömet, mégsem lázad önmagától, hozzászoktatta önmagát a szenvedéshez. Hősiessége abban rejlik, ahogy felül tud emelkedni sanyarú sorsán, mely nem kivételes állapot egyébként. A középosztály életében "a férfimunka lassan minden értékét elveszti - mondja Viola, aki Sebestyén tragédiáját együttérzéssel, de mégis kívülről szemléli. - Nem a hivatal betöltése a nehéz, hanem a hivatal megszerzése..." Az a férfi, aki - mint Sebő - "minél jobban behúzódik munkájába/.../, annál inkább kuli, családfenntartó, rabszolga"...a feleség pedig "annál inkább élvező, szerepvivő, családfő, zsarnok."/207/ A darab alapkérdését Viola mondja ki: "Mért kell két ember viszonyában mindig és mindig a különbnek alulmaradnia ?"/208/ Ez a szereposztás a család és a társadalom viszonyának lényegéből következik. Ezzel harmonizál a zsúrfiúban kedvét lelő here nő győzelme a családjáért önmagát feláldozó tu-

dós férfi felett. Amikor az öngyilkosságot szinlelő nő a menekültöt visszakényszeríti a családba, ez a jelenetrész valóban az írói széndéket fejezi ki.: a Horthy-kor "híres keresztényei" így bánnak el "az igazi keresztény"-nyel. Mi ez, ha nem vitriolos társadalombírálat? Az érzékeny lelkiismeretű gondolkodó ember fájdalmas-keserű tiltakozása az emberi érzelmeket és értékeket megnyomorító közállapotok ellen. Mélyen átélt a mondanivaló, ezt bevallja az író, de minősíti is: "Az, hogy a Társadalmi Kényszer, mely hőseimet galléron ragadta, bizonyos fokig az írókat is fogta; végzetes szerepjátszásával maga is egy lett a ráparancsolt közösségi drámák hősei körül: filológusra tartozó másodlagos érdekesség."/209/ De a felháborodás, a tiltakozás a méltatlan helyzet miatt: közügy.

"A Mathiász-panzió a vér és szellem szerinti családot"/210/ állítja szembe egymással, illetve az eszméhez való hűséget és hűtlenséget. "A zalai "tájházában" gyökerező Mathiász-panzió olyan jövő felé mutató "Noé-bárka" akar lenni, mint a Cseresnyés vagy a Kapások telepe."/211/ Hódi Barna professzor Loránt fia - szerelmi kudarca miatti - öngyilkossága okán döbben rá egykori szerelme és tanítványa - Ágnes - és családja iránti vétkeire. Mintegy önmaga sorsára keres magyarázatot, amikor a drámaírónak a tragédia lényegéről beszél: "...a tragikum nem jogeset. S nem azok az emberek tragikusak, akik büntetést érdelemnek, hanem akiknek az istenek, a sorsa kelepécét vetettek. A tragikum: visszanezve is kikerülhetetlen."/212/ Az "üres fráterektől nyüzsgő" középosztály fölbomlása immár véglegesnek tekinthető. A vér szerinti család nem képes közösséget kovácsolni. Utópisztikus remény a háború éveiben: talán a Mathiász-panzióbeli nem vér sze-

rinti, az eszmei család életképes lesz ? Később írott drámáiban ezt a gondolkört kibontja. Loránt a halált választja problémái megoldására, mint oly sokan tették abban az időben; Ágnes, a panzio, a szellemi család vezetője kovászol: "azaz erjeszti mával a holnapot."/213/ Hódi Barna üzenete egyben az íróé is: "A rossz sors is érlel, az talán még gyorsabban mint a jó."/214/ Ebbe a vigasztalónak hangzó mondatba remény is keveredik. Sikerről talán mégis megmenekülni a pusztulástól.

VII.

Utószó

A Horthy-korszak kérdései tükröződnek a 30-as években irodott VII.Gergelyben is, amely a XI. századba röpíti vissza a nézőt-olvasót. Németh Lászlónak is, akárcsak VII.Gergelynek egész személyiségét befolyásoló nagy élménye: Európa - a világ - megosztottsága, s mindaz, ami ebből következik. Az író azzal a pápával tudott tökéletesen azonosulni, aki eszméjéért, a fölismert igazságért konokul küzdött. "A történelmi drámahősben, az átvett szituációban mindig ott van saját helyzetének és a társadalmi háttérnek a szimbolikája. Művek és koráramlatok, a történelem és a szindarabok ilyen kapcsolata nélkül ezért nem juthatunk közel a drámák jelentésrendszeréhez."/215/

VII.Gergellyel együtt kérdezi /az ötödik felvonásban/:
"Lehet-e tévedni a bukásban? Emberföltre vállalkoztam, s az emberföltti segítség elmaradt... A hivatásérzet volt hamis, vagy én hibáztam?"/216/ Egész eddigi életét mérlegre teszi, a Tanúéveket elsősorban, az egyszemélyes vállalkozás mögötti egyéni heorizmust és a várt hatás-eredmény elmaradását. "Segíts nekem - szólítja fel a pápa erre Desideriust, a szerzetest -, kényszerítetek, a lelkeket megvizsgálni, hogy ha már elbuktam, bűntudatom s ne hitem találja meg a hibát." A válasz: "Az egész életed a jó követelése volt, s ha hibáztál, csak ebben hibázhattál."/217/
Az égtájakat, csillagokat és mindennapi fogodzó pontokat kereső

embert szorongás - rossz közérzet - töltötte el a XI. században éppúgy, mint a huszadikban Hitler /az Antikrisztus/ uralomra jutása utáni években. "Isten elresztette a világot, mint fa a levelet."/218/ Hadd utaljak végül a kimondott szóra és annak akusztikájára. A pápa búcsúszavai 1937-ben /illetőleg 39-ben/ hangzanak el a kor színpadán: "szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot..." Epigrammaszerű irói hitvallás. Vállalása mindannak, ami a mindenkori fölismert igazsággal együttjár.

A drámák sorsát, megírásuktól az olvasóig-nézőig való eljutásukat nem kormányozhatta a szerzői szándék. Drámáit "a kor inkább betokolni, mint felszívni igyekezett."/219/ A 18. századi protestáns-katolikus ellentétre épülő Bethlen Katából, ha bemutatják, a nézők kiérezhették volna a németellenességet. Dehát miért nem került színre a Szépítő ? Tudjuk, hogy a Cseresnyés helyett felajánlotta a Nemzeti Színháznak bemutatásra. Kimaradt az összegyűjtött művekből, de utal rá a A drámák elé című irásában. Egy kéziratos példánya Szegedi Nemzeti Színházban kallódott el és töredékesen; az első felvonás nélkül adta közre 1981-ben a Tiszatáj./220/ Ady költészetével rokon motívum, a "megszépítő" fátuma, ez a vígjáték tárgya. Ez a darab "ábrázolásmódjában a többi vígjátékhoz képest erőteljesebb, komédiázásra alkalmas, a megszokott Németh László-i világhoz mérten talán könnyedebb" hangvétellé./221/ A festő, aki képes másokat "megszépíteni", fölemelni, értékesebbnek látszani, egyéni sorsában A megszépítő fátuma című Ady-vers egy sorát testesíti meg: "Csak önmagam tartom bilincsen". A festő környezetével bohém, zülött világot jelenít meg. Az író fölül-emelkedik témáján. A neveltetéshez ez elengedhetetlen.

J E G Y Z E T E K

1. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka, Szépirodalmi, Bp., 1979.7.1.
2. I.m.5.1.
3. Király István: Eszmei problémák Németh László műveiben 1945 előtt, Kortárs, 1982.7.sz.1138.1.
4. I.m. 1139.1.
5. I.m. 1139.1.
6. I.m. 1139.1.
7. I.m. 1139.1.
8. Németh László: Iróvá avatnak, Németh László munkái /NLM/, Homályból homályba I.k.,Magvető és Szépirodalmi, Bp.1977.305.1.
9. I.m. 305.1.
10. I.m. 309.1.
11. Vekerdi László: NÉMETH LÁSZLÓ alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi, Bp.,1970.50.1.
12. I.m. 53.1.
13. Németh László: Ember és szerep,NIM. Homályból homályba, I.k.i.m.344.1.
14. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp.,1970.59.1.
15. I.m.63.1.
16. I.m. 64.1.
17. Németh László: Ember és szerep,NIM. Homályból homályba, I.k.i.m. 377.1.
18. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp.,1970.65.1.
19. Németh László: Ember és szerep,NIM. Homályból homályba, I.k.Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977. i.m. 377.1.

20. I.m. 334.1.
21. I.m. 341.1.
22. Lackó Miklós: Szerep és mű, Gondolat, Bp.,1981.199.1.
23. I.m. 202.1.
24. I.m. 206.1.
25. Németh László: Ember és szerep,NLM Homályból homályba, I.k.Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977. 369.1.
26. I.m. 366-7.1.
27. I.m. 406.1.
28. I.m. 383.1.
29. Lackó Miklós: Szerep és mű, Gondolat, Bp.,1981.,131.1.
30. I.m. 221.1.
31. Németh László: Ember és szerep, NLM Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.,i.m. 410.1.
32. I.m. 433-4.1.
33. I.m. 402.1.
34. I.m. 439.1.
35. Németh László: Ember és szerep, 1934.28.1.=NLM. Homályból homályba, 306.1.
36. Németh László: Tanu-évek, NLM. Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1977.i.m. 441.1.
37. I.m. 443.1.
38. Németh László: A Tanu állomásai, NLM Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.512-3.1.
39. I.m. 514.1.
40. Németh László: Tanu-évek, NLM. Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.458-9.1.
41. I.m. 465.1.

42. Király István: Eszmei problémák Németh László műveiben 1945 előtt, Kortárs, 1982. július, 1143.1.
43. I.m. 1143.1.
44. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben, Magvető, Bp.,161.1.
45. Németh László: Negyven év. Tájékoztató pályámról s munkásságomról,NLM. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969.17.1.
46. Németh László előadása: Szárszó 1943 - előzményei, jegyzőkönyve, utóélete, Kossuth, Bp.,1983. 224-5.1.
47. Sőtér István: Író a föld alól ? Németh László: Utolsó széttekintés, NLM. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1980.i.m.5.1.
48. Németh László: A Tanu megszűnik /1936/,NLM Homályból homályba,I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.526.1.
49. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp.,1970. 114.1.
50. Németh László: Árnyékvilág, NLM Homályból homályba,I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.551.1.
51. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp.,1970.126.1.
52. Németh László: Ady Endre /Felolvasás a debreceni Ady-Társaság 1934. március 2-i előadóestjén/,NLM Két nemzedék, Tanulmányok, Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1970.,i.m.55.1.
53. I.m. 55-60.1.
54. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka, Szépirodalmi, Bp., 1969.74.1.
55. Németh László: Tanu-évek,NLM Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.482-3.1.
56. Németh László: Tanu 1935. 3-4 sz.

57. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka, Szépirodalmi, Bp.,1979.70.1.
58. Grezsa Ferenc: A történelem vonzásában /1938-1944/, Alföld, 1980/12.29.1.
59. Grezsa Ferenc: Író a háborúban, Tiszatáj 35. évf. 1981. április, 70.1.
60. I.m. 29.1.
61. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp.,1970.209.1.
62. Németh László: Széchenyi és magyarság,NLM Az én katedrám, Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969.i.m.378.1.
63. Grezsa Ferenc: Író a háborúban, Tiszatáj, 36.évf. 1981.71.1. április
64. Németh László: Hattyudalok,NLM Homályból homályba, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m.661.1.
65. I.m. 661.1.
66. Grezsa Ferenc: Író a háborúban, Tiszatáj, 35.évf.1981.70.1. április.
67. Király István: Eszmei problémák Németh László Műveiben 1945 előtt, Kortárs, 1982. július 1149.1.
68. Grezsa Ferenc: Író a háborúban, Tiszatáj,1981.április 70-71.1.
69. Németh László: Naplók - 1943.január 26., NLM. Homályból homályba, II.k., Magvető és Szépirodalmi, Bp.,i.m.516.
70. Németh László: Megmentett gondolatok - A liráról, Kiadatlan tanulmányok,II.k. Magvető, Bp.,1968.15.1.
71. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi,Bp.,1970. 28.1.
72. I.m. 49.1.
73. Németh László: Ember és szerep. NLM Homályból homályba I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m. 329.1.

74. A magyar irodalom története 1919-től napjainkig.
Szerkesztette: Szabolcsi Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp. 1966.
VI.k. 496.1.
75. Magyarország története - 1918-1919, 1919-1945. 8. kötet.
Szerkesztette: Hajdú Tibor és Tilkovszky Lóránt, Akadémiai
Kiadó, Bp., 1976. 569-570.1.
76. I.m. 569-570.1.
77. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirói műve-
iben, Magvető, Bp., 1982. 250.1.
78. Németh László: A mű védelme /Levél Benedek Andrásához/,
Kiadatlan tanulmányok, Magvető, Bp., 1968. i.m. 529-530.1.
79. Vekerdi László: Németh László, Szépirodalmi, Bp., 1970. 8.1.
80. Németh László: Új reformkor felé, Készülődés, 1-2. Tanulmá-
nyok, 1941. Magyar Élet. i.m. 41.1.
81. Németh László: Pusztuló magyarok. NLM Szerettem az igazsá-
got, I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1971. i.m. 179.1.
82. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László műveiben,
Magvető, Bp., 1982. 254.1.
83. Németh László: Harmadik oldal, NIM Homályból homályba I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1977. i.m. 607.1.
84. Magyarország története - 1918-1919, 1919-1945. 8. kötet.
Szerkesztette: Hajdú Tibor és Tilkovszky Lóránt, Akadémiai Kiadó,
Bp., 1976. 679-681.1.
85. Tüskés Tibor: ILLYÉS GYULA alkotásainak és vallomásainak
tükrében, Szépirodalmi, Bp., 1983. 149.1.
86. Németh László: Részletek A reform-ból, Kiadatlan tanulmányok,
Magvető, Bp., 1968. 429., 436., 448., 450.1.

87. Németh László: Negyven év. NIM Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969. 19.1.
88. I.m. 20.1.
89. Németh László: A cseresnyés elé,NIM Utolsó széttekintés, Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1980.,i.m. 726.1.
90. I.m. 727.1.
91. Németh László: Meghajlás helyett, NIM Két nemzedék, Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1972. i.m.592.1.
92. Németh László: Kapások /utópia/,NIM Negyven év... Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969.i.m. 434.1.
93. Németh László: A minőség forradalma 4.kötet. Tanulmányok, 1940.,1943. Magyar Élet. 169.1.
94. I.m. 168.1.
95. I.m. 168.1.
96. I.m. 169.1.
97. I.m. 169.1.
98. Pintér István: A Márciusi Front története, A két világháború közti Magyarországról, Kossuth, Bp.,1984.i.m. 279.1.
99. Németh László: A minőség forradalma 4.kötet. 1940., Tanulmányok,1943. Magyar Élet, 151.1.
100. I.m. 151.1.
101. I.m. A föld kérdése. 53.1.
102. I.m. 59.1.
103. I.m. 60.1.
104. I.m. 153.1.
105. Boldizsár Iván: A gazdag parasztok országa. Franklin Társulat kiadása.1939.

106. Kovács Imre: Vélasz a dániai példára. Kelet Népe 1940.
január 15.
107. Somogyi Imre: Kert-Magyarország felé. Bp.,1943.6.1.
- 108.I.m. 34.1.
109. Sándor Iván: Németh László üdvtana, Gondolat,Bp.,1981.,:79.1.
110. Németh László: Drámák elé. NIM Szerettem az igazságot,I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971. 5.1.
111. I.m. 6.1.
112. Németh László: Drámák elé, NIM Szerettem az igazságot,I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,i.m. 23.1.
113. Sőtér István: Németh László társadalmi drámái. Tisztuló
tükrök. Gondolat, Bp.,1966.i.m. 378.1.
114. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka.
Szépirodalmi, Bp.,1979. 78.1.
115. Sándor Iván: Németh László üdvtana. Gondolat Bp.,1981.10.1.
116. Grezsa Ferenc: A történelem vonzásában /1938-1944/.
Alföld,1980/12. 28.1.
117. Németh László: A drámák elé. NIM Szerettem az igazságot.I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 9.1.
118. I.m. 9.1.
119. Németh László: Arisztophanész. NIM Európai utas.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1973.i.m. 38.1.
120. I.m. 38.1.
121. Márai Sándor: Kritika a januárról.Színházi élet, XXVIII.
évf.6.sz.6.1.
122. Németh László: Színház papírból. NIM Két mezedék.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1970.i.m. 661.1.
123. I.m. 662.1.

124. Benedek András: Vívódó lelkek. Németh László dramaturgiája. Színház, 1970. április 29.1.
125. Németh László: Dramaturgiai babonák. NLM Két nemzedék. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1970. i.m. 665.1.
126. I.m. 664.1.
127. I.m. 666.1.
128. Sőtér István: Író a föld alól ? NLM Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1980. i.m.7.1.
129. Sőtér István: Németh László társadalmi drámái. Tisztuló tükrök. Gondolat, Bp., 1966.i.m. 379.1.
130. Sándor Iván: Németh László üdvtana. Gondolat, Bp., 1981.64.1
131. I.m. 64.1.
132. Németh László: Előszó a naplókhoz. NLM Homályból homályba II.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1977.i.m. 481.1.
133. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirodalmi műveiben. Magvető, Bp., 1982. 247.1.
134. Németh László: Előszó a naplóhoz. NLM Homályból homályba II.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1977.i.m. 482.1.
135. I.m. 482.1.
136. Benedek András: Vívódó lelkek. Németh László dramaturgiája. Színház. 1970. április 29.1.
137. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirodalmi műveiben. Magvető, Bp., 1982. 219.1.
138. I.m. 247.1.
139. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Szépirodalmi, Bp., 1979. 7-8.1.
140. I.m. 79.1.
141. Sándor Iván: Németh László üdvtana. Gondolat, Bp., 1981. 57.1

142. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Szépirodalmi, Bp.,1979. 25.1.
143. Németh László: A drámák elé. NLM Szerettem az igazságot. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 6.1.
144. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Szépirodalmi, Bp.,1979. 43.1.
145. Németh László: Szülőföldem, Mezőszilas. NLM Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1980.i.m. 715.1.
146. Sőtér István: Író a föld alól ? NLM Homályból homályba I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m. 10.1.
147. Németh László: Ember és szerep. NLM Homályból homályba I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m. 437.1.
148. Németh László: A Bodnárné bemutatója előtt. NLM Utolsó széttekintés. Magvető és szépirodalmi, Bp.,1980.i.m. 730.1.
149. Németh László: Bodnárné. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 39.1.
150. I.m. 37.1.
151. I.m. 45.1.
152. I.m. 44.1.
153. I.m. 46.1.
154. I.m. 64.1.
155. Németh László: Tanu-évek. NLM Homályból homályba I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977.i.m. 504.1.
156. Németh László: Bodnárné. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 52.1.
157. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépírói műveiben. Magvető, Bp.,1982. 251.1.

158. Németh László: Erzsébet-nap. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 104.1.
159. I.m. 127-8.1.
160. Németh László: Pusztuló magyarok. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 197.1.
161. Németh László: NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971. 23.1.
162. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László műveiben. Magvető, Bp.,1982. 275.1.
163. Németh László: A mű védelme. /Levél Benedek Andráshoz./ Kiadatlan tanulmányok,II.k. Magvető,Bp.,1968. 529.1.
164. Németh László: Tanu-évek. NLM Homályból homályba I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977. 505.1.
165. Schöpflin Aladár: Színibírálat. Nyugat, 1938.I.393.1.
166. I.m. 393.1.
167. Hámos György: Színibírálat. Uj Idők, 1938.I.531.1.
168. Németh László: Móricz Zsigmond emléke. NLM Homályból homályba II.k.Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977. 437.1.
169. Sőtér István: Németh László társadalmi drámái. Népszabadság 1958. szept.21.sz; Tisztuló tükrök. Gondolat, Bp.,1966. 380.1.
170. Sőtér István: Németh László társadalmi drámái. Tisztuló tükrök. Gondolat, Bp.,1966. 380.1.
171. Sőtér István: Iró a föld alól ? NLM Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1980.i.m. 8.1.
172. Németh László: A Társadalmi drámák uj kiadásáról. Kiadatlan tanulmányok II.k. Magvető, Bp.,1968. 536.1.
173. Németh László: Villámfénynél. NLM Szerettem az igazságot II.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971. 213-4.1.

174. I.m. 237.1.

175. I.m. 225-6.1.

176. I.m. 227.1.

177. Németh László: Naplók. NIM Homályból homályba II.k.

Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1977. 517.1.

178. Németh László: Az életösztön ellen - 1966. június. NIM

Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1980.i.m. 135.

179. I.m. 135.1.

180. Németh László: Villámfénynél. NIM Szerettem az igazságot I.

Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m.262-4.1.

181. I.m. 227.1.

182. I.m. 255.1.

183. I.m. 212.1.

184. I.m. 213.1.

185. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirodalmi műveibe

Magvető, Bp.,1982. 262.1.

186. Németh László: Cseresnyés. NIM Szerettem az igazságot I.k.

Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 200.1.

187. I.m. 286.1.

188. I.m. 289.1.

189. I.m. 327.1.

190. I.m. 326.1.

191. I.m. 293.1.

192. I.m. 315.1.

193. I.m. 315.1.

194. I.m. 314.1.

195. I.m. 287.1.

196. Kereszturi Dezső: Színikritika. Magyar Csillag.1942.I.125.1

197. Németh László: NLM Negyven év. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969.i.m.21.1.
198. Németh László: Győzelem. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m.393.1.
199. I.m. 388.1.
200. I.m. 391.1.
201. I.m. 361.1.
202. I.m. 360.1.
203. I.m. 373.1.
204. I.m. 375.1.
205. Németh László: A drámák elé. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 11.1.
206. Németh László: NLM Negyven év.Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1969. 21.1.
207. Németh László: Papucshős. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m.415.
208. I.m. 455.1.
209. Németh László: A mű védelme. NLM Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1975.i.m. 388.1.
210. Németh László: A dráma ügye. NLM Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1975.i.m. 38.1.
211. Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirodalmi műveiben, Magvető, Bp.,1982. 272.1.
212. Németh László: Mathiász-panzió. NLM Szerettem az igazságot I.k. Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 534.1.
213. I.m. 521.1.
214. I.m. 538.1.
215. Sándor Iván: Németh László üdvtana,Gondolat,Bp.,1981. 79.1.

216. Németh László: VII.Gergely.NLM Szerettem az igazságot I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,i.m. 610-11.1.
217. I.m. 612.1.
218. I.m. 617.1.
219. Németh László: A drámák elé. NLM Szerettem az igazságot I.k.
Magvető és Szépirodalmi, Bp.,1971.i.m. 16.
220. Németh László: Szépítő. Tiszatáj 1981. ápr. 35.évf.13.1.
221. Zimonyi Zoltán: Németh László ismeretlen drámája.
Tiszatáj. 1981.április 35.évf. 14.1.

Pszichológia 1982. 1. szám.

- Leontyev, A.N.: A tanulási tevékenység motivumainak fejlődése a gyermekkorban. A pszichikum fejlődésének problémái Kossuth Kiadó Bp., 1964.
- Murányi-Kovács E.né: A gyermekkori személyiségzavarok pszichológiája. Jegyzet TK., Bp. 1974.
- Nemes Livia: Különleges reakciók és választások értelmezése a frusztrációs próbán /PFT/ M. Pszich. Szle. 1968/4. 553-563.o.
- Pálhegyi Ferenc: Gyermekek frusztrációs problémája Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
- Pedagógiai Lexikon Akadémia Kiadó, Bp., 1976. 349.o.
- Dr. Polcz Alaine: Aktiv játékdiaosztika és játékterápia Kézirat gyanánt 1974.
- Pszichológia-mentálhigiéne Szerk.: Dr. Hegedüs György TK., Bp., 1976. Kézirat
- Ranschburg J.: Félelem, harag, agresszió TK., Bp., 1973.
- Rókusfalvy Pál: Igényszint és affektivitás M. Pszich. Szle., 1968. 4.sz. 516-527.
- Rubinstejn, Sz.L.: Az általános pszichológia alapjai I-II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964.
- Salamon J.: Fejlődéslélektan /Egységes egyetemi jegyzet/ Tankönyvkiadó, Bp. 1966.
- Surányi Gábor: A tanulás indítékai az ált. iskola 3-8. osztályaiban. Pszich. Tan. II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959. 267-277.
- Szekeres Józsefné: Az otthoni tanulás pedagógiai-pszichológiai problémái. AK. Bp. 1974.

Tomay Dezső: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben
Debrecen, 1938.

Uznadze, D.N.: A beállítódás pszichológiájának kísérleti a-
lapjai = A beállítódás pszichológiája. Szerk. Molnár István
Akadémia Kiadó, Bp. 1971.

Veczkó József: A tanulók iskolához való viszonyának pszic-
hológiai vizsgálata. Pszich. Tan. XIV. AK. Bp. 1975.
75-86.

T A R T A L O M

I. Bevezető.....	2
II.Németh László irói és emberi útja.....	5
III.A két világháború közötti társadalmi valóság tükröződése	32
IV. A drámák helye az életműben.....	47
V. Drámahősök a parasztság köréből.....	59
VI. Kelepcéből kiáltó lelkiismeret.....	68
VII.Utószó.....	87